

Pages 50 - 154

S. Store 326:323.2 (68232) COM.

VOLUME II.

COMMISSION OF ENQUIRY TO ENQUIRE INTO THE
EVENTS IN THE DISTRICTS OF VERBENIGING,
NAMELY THE SHARPEVILLE LOCATION, AND EVATON,
AND VANDERBIJLPARK, TRANSVAAL PROVINCE, on
21st MARCH, 1960.

TUESDAY, 12th APRIL, 1960 at
10 a.m.

APPEARANCES:

AS BEFORE.

JUDGMENT

J.L. GROBLER:

Evidence-in-Chief	"	65 - 106
Cross-examination	"	107 - 125
Re-examination ..	"	125 - 128
Further Cross-examination	"	128 - 132.

E.G. CAWOOD:

Evidence-in-Chief	"	133 - 154
-------------------	---	-----------

EXHIBITS

Photograph of Gate of Sharpeville Police Station	EXHIBIT "A".
Bucket of Stones ..	EXHIBIT 1.
Sticks, Kerries, Iron Bars etc.	EXHIBIT 2.

Handwritten notes and numbers on the right side of the page, including a vertical list of numbers: 67, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154. There are also some larger numbers like 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154.

Handwritten notes: 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154.

CONTENTS.

Pages 50 - 65

X

**COMMISSION OF ENQUIRY TO ENQUIRE INTO THE
EVENTS IN THE DISTRICTS OF VERENIGING,
NAMELY THE SHARPEVILLE LOCATION, AND EVATON,
AND VANDERBIJLPARK, TRANSVAAL PROVINCE, ON
21st MARCH, 1960.**

TUESDAY, 12th APRIL, 1960 at
10 a.m.

APPEARANCE:

AS BEFORE.

JUDGMENT

VERHELS, J.:

I propose dealing, now, with the application which was addressed to me yesterday that this enquiry should be postponed sine die.

The Commission was appointed by Government Notice dated 1st April, 1960 to enquire into the events in the districts of Vereniging at Sharpeville Location and Evaton, and Vanderbijlpark on the 21st March, 1960. On the same date, by Proclamation, the provisions of Act No. 5 of 1947 were declared to be applicable to the Commission. On the 30th March, 1960, by Proclamation, a state of emergency was declared to exist in certain areas, including Vanderbijlpark and Vereniging Magisterial districts. Certain emergency regulations were promulgated to deal with that situation.

At the commencement of the hearing, Mr. Hansen, who appeared on behalf of certain persons who claimed

to be interested parties in relation to the matters to be enquired into by the Commission, submitted that the hearing should be postponed sine die. Mr. Hansen did not seek to contend that particular rights of his clients would be infringed if the hearing were to continue or that they would necessarily suffer prejudice, but based his application on the broad ground that it would be contrary to the public interest to pursue the enquiry into the matters set out in the terms of reference in the circumstances which have been created by the promulgation of the emergency regulations.

In developing his argument, Mr. Hansen referred to various provisions of those regulations, including Regulation No. 5 read with the definition of "subversive statement" in Regulation No. 1. He submitted that the events to be enquired into were matters of grave public concern, not only in South Africa but elsewhere as well, and that it was essential that all the available evidence should be heard by the Commission. It was his contention that prevailing conditions would seriously hamper the Commission in its purpose to elicit the full facts in regard to the events in question.

Mr. Hansen then proceeded to detail the difficulties which he said arose out of the existence of the emergency regulations. He pointed firstly to the fact that witnesses might not feel free to come forward to give evidence, or if compelled to give evidence, might be unwilling to talk freely for fear that they may bring themselves within the provisions of the emergency regulations.

Secondly, he referred to the fact that persons who might be able to give evidence have been detained in terms of the provisions of the Emergency Regulations and that they would not be available as Witnesses, or if their attendance could be secured, they would not be willing to talk freely in as much as the terms of reference relate to the very incidents which gave rise to the promulgation of the Emergency Regulations.

He also referred to the fact that they were being detained incommunicado, and that it would consequently be impossible to obtain full instructions for the purpose of cross-examination.

Mr. Hanson referred thirdly to the possibility that practitioners might not be able to pursue the interests of their clients effectively because they would be uncertain of their position in relation to the Emergency Regulations.

For these reasons, he submitted that the public interest required that the hearing should be postponed indefinitely and only be resumed when the state of emergency has come to an end because only then would it be possible for the Commission to ascertain the full facts.

He also submitted that when the Commission was appointed, the Executive could not have contemplated the events resulting in the proclamation of a state of emergency and the promulgation of the Emergency Regulations.

He referred us, also, to a Judgment given in the so-called Treason trial in Pretoria. Unfortunately, a full copy of the text of this Judgment is not

— available —

available, but I understood from his argument that the main reason why that trial was postponed was because it was felt that Witnesses who might be called for the Defense would not be able to speak as freely now as they would have been able to speak if the Emergency Regulations had not been of application. He said that the same approach should be adopted by this Commission.

I think I should indicate at once that there is a distinction. In the trial there is a position where one has two contesting parties, namely the Crown and the several Accused. The Court is required to resolve certain issues which arise out of the pleadings. The Court is there concerned with doing justice between the contesting parties, and it is clear that the circumstances here are quite different. There are no parties, here, before this Enquiry; I am not enquiring into the rights of persons; such rights as persons may have as a result of the happenings at the various places referred to in my terms of reference will, no doubt, be pursued in the Courts of Law at a later stage if those parties are so advised.

Mr. Glasson, who was appointed to lead the evidence, was requested by me to present argument in relation to the application for a postponement. He submitted that no grounds were shown to exist justifying a postponement. He submitted that the enquiry is one of considerable importance, and that expedition is highly desirable, and in this regard referred to the Judgment of Schreiber, J. as he then

was in the case of Van Derwater v. The Riets Enquiry Commission (1941, Witwatersrand Local Division) reported at page 106. He contended that the difficulties referred to by Mr. Hanson existed, if at all, merely as speculative possibilities but not as probabilities. In so far as the position of practitioners is concerned, he submitted that the fears expressed by Mr. Hanson boreed on the fanciful.

In his submission, the Commissioner was empowered to safeguard the position of Witnesses, inter alia, by treating their memoranda containing summaries of evidence as confidential, by hearing the evidence of certain Witnesses in camera if the circumstances indicated that such a course was desirable, and by disallowing questions which might elicit incriminating replies.

Mr. Classen conceded that though he disposed of a considerable volume of evidence in support of the so-called Police point of view, the contrary was the position in so far as the opposing point of view was concerned.

Mr. Classen did not submit that I should infer that the Police point of view is not likely to be disputed or to be seriously disputed; nor, indeed, would such an inference be warranted at all. He submitted, however, that the present, relative lack of evidence might probably be due to the short notice of the appointment of the Commission and the date of the commencement of the hearing.

I have given the matter anxious thought, but I am

— quite —

quite satisfied that the hearing should continue; I propose stating, briefly, my reasons for coming to that conclusion.

At this stage I think I should refer, again, to the date on which the Commission was appointed and the date on which a declaration was made in regard to the existence of a state of emergency and the promulgation of the Emergency Regulations.

Now, if regard is had to those dates, it is to my mind inconceivable that the Executive, in appointing the Commission and fixing the date for the commencement of the hearing, was unaware of the fact that the Emergency Regulations would probably be in force while the Commission was sitting. It is further inconceivable that the Executive was ignorant of the possible implications which were referred to in argument by Mr. Hansen. I feel bound to conclude that the Executive regarded the events referred to in the terms of reference as matters of public concern and regarded it as being in the public interest that a Commission should enquire into and report on the events in question, notwithstanding the fact that the hearing would take place at a time when the Emergency Regulations would apply.

I infer, in the circumstances, that it was the intention of the Executive that the hearing of evidence and the furnishing of a report should be dealt with expeditiously. In my opinion, I would be acting wholly incorrectly if I were to set that intention at naught by postponing the hearing for an indefinite

time on the ground which involves, inter alia, a finding that the Executive erred in its judgment of what was in the public interest.

For the purposes of this part of my decision, I assume that the difficulties referred to by Mr. Hanson are likely to arise and would substantially hamper the Commission in its task of ascertaining the true facts. I am, however, of the opinion that a decision to refuse the application can be justified on other grounds as well.

It is common sense that the enquiry is one of considerable importance, and expedition would seem to be highly desirable. To postpone the enquiry at this stage until the deproclamation of the state of emergency for the reasons suggested by Mr. Hanson would not, in my opinion, tend to promote the public interest in as much as the Commissioner's report, which would relate to the very circumstances giving rise to the declaration of a state of emergency, may conceivably have a direct bearing upon the circumstances in which the state of emergency is to be deproclaimed.

I am alive to the risks referred to by Mr. Hanson, and conscious of the way in which the Commission's task of eliciting the full facts may be hampered if these circumstances referred to by Mr. Hanson were indeed to arise. At present, I am not satisfied that they are likely to arise, or, at any rate, to arise in such manner that the enquiry would become an essay in futility. If circumstances were to arise which seriously hamper the carrying on of the hearing, I would regard it as my duty to submit an interim report in regard thereto.

Every power at my disposal will be used to ensure that intending Witnesses will be able to come forward to give evidence freely. Memoranda containing summaries of evidence will be treated as confidential documents, and I will be prepared to consult with Witnesses and their legal advisers with regard to providing such safeguards as the law and possible administrative action will permit. More than that, I cannot do. I will, of course, concede at once that I may not be able to provide absolute security. However, it is known that persons willingly submit to various risks in order to promote particular causes and I decline to be so cynical as to believe that the cause of truth alone will not attract persons of some courage.

I accordingly conceive it to be my duty to commence with the hearing and to continue it until the events in question have been as fully and effectively enquired into as the circumstances permit. At the end of the hearing it may, of course, appear that for various reasons - and I take it as notionally possible that the existence of the Emergency Regulations will not be the only reason - the Commission was not placed in possession of the full facts. It will then be the duty of the Commissioner to advert to that circumstance in his report so that the Executive may be able to judge of the real worth of the report. It could not promote the public interest if it were made to appear that the facts were fully canvassed if that were not the position, and I take it the measure of protection of the public interest is the measure of good faith displayed by the Commissioner in dealing with this matter.

Mr. Claassen, u is vermoedelik gereed om die getuenis op hierdie stadium voor te dra?

MR. CLAASSEN: Ja, Meagbare.

DIE VOORSITTER: Maar voor u dit doen, wou ek net graag na een omstandigheid verwys. Ek het gister daarna verwys hoe onwenslik dit is dat daar enige kommentaar op hierdie stadium gelewer word in verband met die werksaamhede van hierdie Kommissie. Dit is onder my aandag gebring, onder meer, dat daar in 'n nuusblad 'n verslag verskyn waar dit gestel word dat daar in die Parlement gesê is, as volg:

"Ek dink dat die verslag van die twee Kommissies van Onderzoek aan die lig sal bring dat 10% 'n baie hoë skatting is".

Dit is met verwysing na die aantal persone wat dan gewilliglik sou deelgeneem het aan hierdie optogte. Ek kan alleen dink dat so 'n opmerking voortgespruit het uit onbedagsaamheid. Ek meen dit is heeltemal duidelik dat indien hierdie verslag enige nut het, dit duidelik moet blyk dat daar geen vooroordeel aan die dag gebring is nie, dat daar geen beïnvloeding van enige kant was nie; en 'n mens kan jou maklik indink indien daar wel voorspellings gedoen word oor wat die Kommissie heelwaarskynlik sou vind, 'n latere toevallige bevinding in goeie trou gedoen, wat met daardie voorspelling ooreenstem, 'n getuige kan laat ontstaan dat daar beïnvloeding was of dat die Kommissaris hom op 'n onbehoorlike manier laat lei het deur stellinge anders as getuenis wat hier behoorlik voorgedra is. Ek hoop dat u hierdie opmerkings na die betrokke instansies sal stuur.

—MR. CLAASSEN—

MNR. CLAASSEN: Ek sal wel sekerlik, Edelagbare.

DIE VOORSITTER: Ek begryp dit is heeltemal on-
moentlik om nou te bepaal dat daar hoegenaamd geen
komentaar van enige kant mag wees oor die gebeure
self nie. Ek wil nie voorgee dat ek die mag het
om so-lies selfs aan te beveel nie; maar wat ek wel
veel ek mag sê, is dit: Dat daar nou geen kommentaar
behoort te wees oor die moentlike verslag van die
Kommissie nie.

MNR. CLAASSEN: Edelagbare, as ek mag by voeg,
ek wil ten volle onderskryf wat u gesê het en u die
versekering gee dat geen enkele woord van kommentaar
op Memoranda wat in my besit geken het, van my af
uitgegaan het te enige tyd nie, en dat dit ook nie
sal geskied nie. Waar die persone wat verantwoorde-
lik was vir daardie artikel, aan hulle informasie kom,
sal ek natuurlik nie weet nie.

MR. KENTRIDGE: Sir, may I explain that in
drawing your attention to these statements published
in the Press this morning, I was not suggesting for
a moment, of course, that it was due to any action
on the part of my learned friend, and the reason
I did it, Sir, was because these statements were made,
not merely in Parliament, but to the Press, by members
of the Executive, including the very Minister who
countersigned, Sir, your Commission.

The point that I was trying to bring to your
attention was the question whether, if members of
the Executive themselves, pre-judge the very issues
which this Commission has to decide - it is not simply
a question of the undesirability of general comment,

Sir, but if members, the members of the very Executive at an official Government Conference, members of the Executive to whom you, Sir, have to report, who have asked for your report - if they pre-judge the very issue on which you must report, then the question arises, Sir, to use your own words, whether this whole Commission is not an essay in futility; if notwithstanding anything said or done here, the Executive to whom you must report, Sir, have taken the view expressed of where the blame lies, where no blame lies and what happened. And I drew it to your attention, Sir, on that basis; and, Sir, from our point of view, we carefully have to consider our position in a Commission where, whatever you do, Sir, the persons to whom you must report appear to have pre-judged the issue.

THE CHAIRMAN: Yes, well, I have expressed my disapproval. At this stage, I don't think I can do anything more.

MR. KENTRIDGE: I am indebted to you, Sir, for the expression of disapproval which you have given. I do understand your position.

THE CHAIRMAN: Naturally, if publicity is given to this, it might avoid further difficulties.

MR. KENTRIDGE: Yes. Sir, I wonder if, before my learned friend leads his evidence, arising out of the Judgment which you have given this morning, Sir, I can ask for certain further directions. I would like to say, Sir, that we greatly appreciate the undertaking which you have given to protect Witnesses as far as possible, and to assist us; and it is arising out of

— that —

that, Sir, arising out of some of our difficulties, that I wonder whether, Sir, I can ask you for directions as to what steps we can take.

The Memorandum which was put before you, was put before you, Sir, in the hope that the evidence in it could perhaps - the evidence adumbrated in it could perhaps, Sir, be investigated and called by the Commission. Now, I discussed that with my learned friend, who said, yesterday, that this was a fourth-hand Memorandum. Sir, my learned friend, with great respect to him, misunderstood the position. The statements made here were made on the basis of interviews by senior Counsel and Attorneys with independent European eye-witnesses of the shooting, who took photographs of the shooting; it is not fourth-hand, Sir. It is also based on the evidence of witnesses who may not be independent, because they were involved in the shooting; but the evidence is first-hand, not fourth-hand, although the signatory to the Memorandum can only state it on the basis of evidence in his possession.

Now, Sir, I discussed with my learned friend what could be done about it, and it seems that I did rather misunderstand his position. He is here, Sir, to lead the evidence. He is not an investigating officer, as he has explained to me; and the basis on which he is proceeding, Sir, is that if a Memorandum is sent to him or sent to the Commission he will, if it seems to be relevant, lead the evidence to you, Sir.

Now, the difficulty we have is that it may be somewhat Quixotic to wait for Memoranda. My learned friend has done what he could; he has published this

notice in the Rand Daily Mail and the Star and the Transvaal. I don't know what their circulation is amongst the African population of Sharpeville, Sir; I don't know how many of them read it; I don't know that it was published in the Press which circulates particularly amongst the Non-Europeans like the Golden City Post or the Bantu World, or newspapers in the Bantu language; I don't know, Sir, whether one can expect that people who, after having been wounded, were at once, on discharge from hospital imprisoned on a criminal charge; I don't know whether it can be expected that they will send a Memorandum to the Commission; I don't know whether it can be expected, for instance, that a woman in hospital with her arm shot off can be expected to send a Memorandum to the Commission.

THE CHAIRMAN: But, Mr. Kentridge, these difficulties are the very difficulties which I considered I could discuss with Counsel. I don't know that this is the convenient place to discuss it. I would welcome a discussion with you, in the circumstances referred to in my decision on the application. If I can be of assistance, I will certainly be of assistance.

MR. KENTRIDGE: Sir, we did discuss this with my learned friend in his room this morning, but he indicated that his hands are tied; he is not an investigating officer. We understand his position. If he gets a Memorandum, he will act on it. But the question is, who will go to Sharpeville to find the witnesses; who will go to the hospitals; who will go to the prisons. Sir, my client, in submitting his Memorandum, was concerned to place before

--- this ---

this Commission an outline of the evidence which was available for investigation by this Commission, and I would submit, Sir, that unless this evidence is investigated, all that one will have is what my learned friend has, namely the evidence collected by the Police.

Sir, I don't know whether you suggest that we should discuss this in Chambers.

THE CHAIRMAN: Yes.

MR. KENTRIDGE: I have raised it here because of the provisions of the Act. I thought perhaps I should raise^{it} in, so to speak, open Court. But the evidence is going to start very shortly, Sir. We are in a position where, if we are to help the Commission at all, we have to cross-examine. My learned friend has told me that he would welcome cross-examination and that he would prefer independent cross-examination, as well as his own testing of the evidence. But, Sir, although my learned friend says it is fanciful with regard to a postponement - and that I don't open at all; I did not apply for a postponement. The position is as stated in the papers, Sir, that an Attorney has gone to Sharpeville; he has not been allowed to go in. Attorneys have not been allowed to interview people in Baragwanath Hospital. The Attorneys who took statements, are detained. I can't even give you their names. The suggestion is made that you should exercise what powers you may have to bring them here. But, Sir, on that basis, it would seem to be a question which arises as soon as the first Witness is ready for cross-examination. If you would prefer it discussed in Chambers, Sir, then I must apologise if my procedure has been wrong. But

I would suggest, Sir, that this is a question which does arise immediately. I understand that my learned friend will assist as much as he can, subject to his limited functions.

THE CHAIRMAN: I will consider the position in the light of the Memorandum, and I will certainly welcome consultation to see what should be done to overcome such difficulties as you say exist.

MR. KENTRIDGE: Well, Sir, in that case I wonder if at a convenient adjournment of this Commission I could approach my learned friends, and perhaps my learned friend, Mr. Ploeman, and myself could see you with Mr. Claassen.

THE CHAIRMAN: Yes, well, I will make arrangements for that meeting to take place as soon as possible.

MR. KENTRIDGE: Thank you, Sir.

MR. CLAASSEN: Edeleerbare, mag ek op hierdie stadium net byvoeg: Ek verstaan van my geleerde vriend dat hulle wel getuie is het waarvan hulle die name weet en die adresse weet, wat nog nie 'n Memorandum ingestuur het nie, en as die posisie is dat hulle enige moelikhed het om van daardie persone 'n verklaring te neem, dan, met vriendelike samewerking, is ek seker dat ons daardie moelikhed kan oorkom.

Die Hoof Hantu-Kommissaris van die gebied wat gestasioneer is te Pretoria, mr. Smuts, wie aan my regterkant sit, het so-ewe vir my gesê dat as daar enige moelikhed in dié verband is, hy persone beskikbaar sal stel om die verklarings te gaan vat van persone wie gewillig is om getuie te gee.

J. L. GROBLER
Wetenskaplik.

Wat ek bedoel het deur aan my geleerde vriend te sê dat ek nie ondersoek kan instel nie, kan alleenlik hierop neer, dat ek kan nie gaan soek vir getuenis nie. 'n Persoon moet minstens eers 'n Memorandum verskaf. As dit nie volledig is nie, is ek ook gereed om my tyd beskikbaar te stel om verder met hom dit te bespreek om uit te vind wat die bydrae is wat hy kan maak. Dit is alleenlik, dat ek nie die werk kan doen van 'n ondersoeker in dié opsig dat ek kan gaan soek vir getuenis nie.

DIE VOORSITTER: Wel, die samefspreking kan dan gereëll word later gedurende die dag, wanneer dit gerieflik is.

MR. PLEWMAN: Sir, as far as my clients are concerned, in this matter, my difficulties are in part that I cannot get to them, and the offer which is made that somebody will be appointed by the Native Commissioner to go into the locations to take statements, does not meet my difficulty; but possibly I should leave that over.

THE CHAIRMAN: Yes.

Mnr. Claassen, ek neem ons kan intussen begin om getuenis aan te hoor.

JOHANNES LOUWIS GROBLER, heëdig, verklaar:

VERHOOR DEUR Mnr. CLAASSEN: U is 'n serwant in die Suid-Afrikaanse Polisie, en gtasie-bevalvoerder te Sharpeville? — Dit is reg.

Vereniging? — Ja.

— Wat —

Wat was die getalsterkte wat u gehad het, daar by Sharpeville? — Drie blankes, insluitende myself, 27 Bantoe-konstabels en 8 Bantoe-sersante.

Vir hoe lank is u gestasioneer te Sharpeville? — Ek is gestasioneer te Sharpeville sedert die 23e Oktober 1959, toe die stasie geopen is.

U was by die stasie gewees tydens die moeilikheid wat hier gewees het op die 21e Maart hierdie jaar? — Ja; ek was daar.

Wat was die toestand meer of min in die lokasie sê 'n paar dae voor die 21e? — Ongeveer twee of drie dae voor die 21e, het daar tekens van onrus in die lokasie voorgekom.

Wat was die aard van die ongerief? — Gedurende die aand, ongeveer 5.15 n.m. op 18.3.60, het ek 'n rapport ontvang dat Bantoes by die bus-terminus bymekaar kom en bewysboeke opskuur en verbrand. Ek het daarheen gegaan en ondersoek ingestel. Met my aankoms daar het ek 'n aantal Naturelle, ongeveer 50, daar aangetref, wat saangedrom was. Verder was daar ook 'n heel aantal Bantoes, vroue en kinders ingesluit, wat nie saangedrom het nie maar orals daar rondgestaan het. By die bus stop het ek 'n ^{aantal} stukke geskeurde bewysboeke opgetel. Terwyl ek nog besig was om die bewysboek op te tel, het die skare 'n dreigende houding ingeneem en ek het dit beter gaan om terug te keer na die Polisiestasie, aangesien ons slegs ongeveer twee of drie blankes daar was.

Wanneer jy sê hulle het "'n dreigende houding ingeneem", wat het hulle in werklikheid gedoen? — Hulle het om my saangedrom terwyl ek besig was om op te tel, hulle duime in die lug opgesteek en geskree

"Afrikaal", en baie oproerig geword.

Was daar van hulle wat gewapen was? — Op daardie stadium was daar van hulle wat kieres gehad het — nie veel nie, maar daar was van hulle wat kieres gehad het.

Dit is soms 'n gewoonte by Naturelle om kieres te dra? — Ja, dit is so.

En by 'n sekere klomp sal 'n mens wel party kry wat kieres het? — Dit is reg.

Sou u sê dat daar meer was, of net die gewone getal? — Nee, ek sou sê daar was net die gewone getal.

Moet ek dus sê dat u nie besondere aandag gegee het aan die wapens wat hulle gehad het nie? — Nee, ek het nie besondere aandag aan die wapens gegee nie.

U sê u het toe teruggegaan na die Polisie-stasie? — Na die Polisie-stasie, ja.

En wat het toe gebeur? — By die Polisie-stasie het ek die stukkies bewysboek ondersoek wat ek opgetel het. Ek het gemerk dat pogings ook aangewend was om dit aan die brand te steek. Daar was stukkies wat gebrand was. Later het kap. Cawood, Inlt. van Eden en ander lede van die Hag daar arriveer, asook die lokasie-superintendent, mr. Labuschagne, en spurdier-sergeant Veneals.

Watter tyd was dit? — Dit was ongeveer 7.30 n.m.

Ja, en toe? — Ons het die bewysboekies, die stakke saamgekomme glas, maar voordat dit gebeur het, het 'n Bantoe-spurdier, Malakia, daar aangekom en hy

— het —

het ook geskeurde bewysboekies gebring, wat na bewering ook deur hom by die bushalte opgetel was.

Kyk, sersant, ek dink nie ons stel belang in die werklike identifikasie van die persoon wie se boekie u gevind het nie, so u kan die naam uitlaan; of laan maar name uit, dourgans, en handel met die optrede as geheel van die Bantoes, daar? — Ja.

Ja, toe verder? — Om het die identiteit van die bewysboeke vasgestel wat stukke geskeur was, en dit is deur spurdier-sersant Wessels in keverte geplaan en weggehoen. Verder het niks die aand gebeur nie, en ek is ongeveer 9.15 n.m. huistoe.

Was jy tot 9.15 in die lokasie rond, of net by die kantoor? — Net by die kantoor.

En die volgende dag, het enigiets gebeur? — Die volgende dag, die 20e, het alles rustig verloop.

Dit is nou die 19e? — Die 19e, tenminste.

En ook die 20e? — Die 20e, die oggend, het alles rustig verloop - gedurende die dag.

Nou kan ons by die 20e. Wat het toe gebeur? — Die 20e, ongeveer 11.15 n.m., het ek weer 'n rapport ontvang dat Bantoes in groot getalle saamkom, van huis tot huis gaan, onder Bantoes se bewysboekies opis en hulle ook dreig met geweld indien hulle nie die boekies wil gee nie - hulle stukke slaan en hulle in die hande te kry, en hulle met geweld saam met hulle geneem het.

Waar was jy toe jy hierdie berig ontvang het? — Ek was in Vereniging gewees.

En het jy toe na die lokasie gegaan? — Ek het toe na die lokasie gegaan, vergesel van ander lede van die Mag, onder bevel van kapt. Cawood.

Ek neem aan die blankes se huise is buitekant die lokasie? — Daar is geen blanke huise naby die lokasie nie.

Julle is almal woonagtig in Vereeniging? — Almal woonagtig in Vereeniging.

Die Bestuurder van die lokasie, woon hy in die lokasie? — Hy woon ook in Vereeniging.

Na jy dié berig ontvang het, wat het jy gedoen? — Toe is ons na die lokasie-toe.

Wie? — Kapt. Cawood, luit. Fourie, myself, hoofkonstabel Heyl, serm Scheepers, Kotze en nog ander lede van die Mag; ek kan nie almal se name othou nie.

Waarmee is julle daarheen? — Ons het gery met 'n drie-ton epruk-lorrie, 'n landrover en 'n motorkar. Op pad na die lokasie het ons oral Naturelle gesien wat in groot klompe saangedrom was. Dit is die hoofstraat, Seiso-straat. Ek het verby hulle gery en eers na die Polisiestasie gegaan.

Watter tyd sou julle ontrent daar aangekom het? — Ek sou sê ons sou seker so ontrent twintig voor twaalf daar aangekom het.

Dit is nou in die nag? — In die nag, ja.

Was dit 'n donker nag? — Dit was donker gewees.

Is daar straatligte in die lokasie? — Daar is
— straatligte —

straatligte in sekere strate - net in die hoofstrate.
In die systraatjies is daar nie straatligte nie.

Ja, en toe? — By die Polisie-stasie aangekom, het ek gemerk dat 'n groot aantal Bantoes voor die Polisie-stasie sit. Kapt. Cawood het hulle ondervra. Ek was nie teenwoordig tydens die ondervraging nie, en weet nie wat daar gepraat was nie.

Hulle het daar gesit? — Ja.

Kon jy egter merk wat hulle houding was? — Hulle het baie verskrik voorgekom.

Was dit mans, of vrouens? — Dit was mans gewees.

Wat het toe verder gebeur? — Ek het ook gehoor dat daar oral in die lokasie baie lawaai was, fluitjies het geblas, daar was gekree en gesing.

Is jy dikwels op diens in die nag, in die lokasie? — Ek is dikwels.

Is dit 'n gewone geraas wat jy daardie tyd van die nag hoor, of is dit iets besonder? — Nee, hierdie geraas was iets besonder. Daar is gewoonlik 'n geraas oor naweke, maar hierdie geraas was definitief iets besonder.

Ek bedoel nou nie juis oor 'n naweke nie; ek bedoel daardie tyd van die nag? — Dit was iets besonder gewees, ja.

Het julle toe ondersoek ingestel? — Ons het in die rigting gegaan vanwaar die grootste lawaai gekom het. Op pad scheem toe het ons oral groepe Bantoe-vrouens en kinders gesien staan langs die straat; hulle het gehuil. Party was histories gewees.

— Wat —

Wat was die oorsaak van hulle toestand? --- Die Bantoe-vrouens het gesê die groep mans - dat 'n groep mans by hulle huise aangekom het, en hulle mans met geweld waggeneem het, saangeneem het, en dat hulle bang was dat hulle mans deur die groep vernoor sou word. Ons het verder gegaan, en ons het 'n groep van ongeveer 100 Bantoes teëgekom. Baie van hulle was gewapen met kieres. Kapt. Cawood het hulle toegesprek en gevra wie hulle leier was. Hy het geen antwoord gekry nie. Hy het gevra dat hulle hul wapens moet neersit en die mense wat hulle met geweld saam met hulle geneem het, moet toelaat om te gaan, en dat die groep ook uitnekaar moet gaan. Hulle het gewier, en geen notisie van sy bevel geneem nie. Hy het ons toe gelas om hulle wapens af te neem. Terwyl ons hulle wapens wou afneem, het baie van hulle hulle teëgesit, en 'n gestoel het ontstaan. Op bevel van kapt. Cawood het ons hulle met 'n knuppelloep uitnekaar gejaag.

Laat ons net 'n bietjie stilstaan hier, vir 'n oomblik. Hoeveel van hulle was gewapen - watter persentasie, sou jy sê? --- Ek sou sê meer as die helfte was gewapen.

Wat was die aard van die wapens? --- Dit was kieres - wat ek opgemerk het, kieres en knepkieres.

En toe kapt. Cawood vir hulle gesê het om die persone wat hulle verplig het om met hulle saam te gaan, moet laat gaan, het hulle gewier om dit te doen? --- Hulle het gewier om dit te doen.

Hoe het hy geweet dat daar persone was wat verplig was, onder hulle? --- Wordat ons by die groep gekom het,

--- het ---

het die Bantoe-vrouens wat ons langs die straat gekry het, wat gehuil het, aan ons gesê die groep het hulle ...

O, hy het op daardie berig gehandel? —Hy het op daardie berig gehandel.

Was daar enige ontkenning dat hulle sulke persone by hulle gehad het? — Hulle het nie ontken nie; hulle het net niks gesê nie.

En julle het toe 'n knuppelloep uitgevoer? — Reg.

En hulle het uiteen gegaan? —Hulle het toe uiteen gegaan.

Na die knuppelloep, was daar enige tekens wat as bevestiging kon dien dat daar sulke verpligte persone tussen hulle was? — Daar het baie van die persone in huise in gehardloop. Dit kan wees van die persone wat met geweld saam met hulle gansam was, wat toe hulle die kans gekry het, huistoe gehardloop het. Die ander het net in die straat afgehardloop en min of meer byeknaar gebly.

Daar het niemand na julle-toe gekom nie? — Niemand het na ons gekom nie.

Om vir bevestiging te vra? —Niemand het na ons-toe gekom, wat ek gesien het nie.

Now, u het aan ons vertel van die een groep. Was daar meer sulke voorvalle? — Ons het gedurende die nag ongeveer nog 'n verdere vyftien groepe wat gewissel het van 50 na 400, uitmekaar gejaag. Daar was ook kleiner groepies gewees, maar sodra ons by hulle gekom het, het hulle vanself weggehardloop.

U het ons nou 'n beskrywing gegee van die eerste

— groep —

groep. Hoe het die ander, waarna u nou verwys, verskil van die eerste groep? Wat wapens betref, of wat houding betref, ens.? --- Hulle houding was almal dieselfde; almal was gewapen gewees, tot 'n mate, en die houding was dieselfde. Vir elkeen het kapt. Cawood gevra wie hulle leier was; hulle het hom nie geantwoord nie; niemand het na vore gekom nie. Vir elke groep het hy gevra om hulle wapens neer te sit en indien daar mense saam met hulle is wie hulle met geweld saangeneem het, om hulle toe te laat om huis-toe te gaan. Maar by geen van die groepe was daar enige reaksie gewees nie. Elke keer nees ons hulle ontwapen en met 'n knuppelstormloop uitmekaar jaag.

Wat was hulle reaksie met die knuppelloop? Het hulle terug geveg, of het hulle? --- Van hulle het hulle teëgesit en teruggeveg, en baie het sonar weggehardloop.

Die verskillende groepe wat u raakgeloop het, was dit nou meer of min beperk tot een gedeelte van die lokasie, of was dit versprei oor die hele lokasie? --- Versprei oor die hele lokasie.

Kon jy enige afleiding maak van wat die doel was van die groepe? --- Ek kon nie 'n afleiding maak, wat die doel van die groepe was nie; hulle het ook nie gesê wat hulle doel was nie. Maar almal het in die rigting van die Polisieostasie beweeg.

Was hulle in verskillende strate of het julle party groepe in een ...? --- Hulle was in verskillende strate, die groepe.

Wat het toe verder gebeur? --- Na 12, ek is nie seker van die tyd nie - ongeveer 12.5 het ons 'n groep

op 'n oep stuk veld gekry van ongeveer 500 Bantoes. Die groep het in die rigting van huise beweeg. Kapt. Cawood het gelas dat ons voor en moet gaan en hulle voorkeer, dat hulle nie na die huise kan gaan nie. Toe ons hulle voorgekeer het, het ...

DIE VOORSITTER: Watter huise praat jy nou van? --- Dit is 'n ry huise wat langs die kaal stuk veld gebou is. Hulle het van die veld se kant gekom, na die huise-toe.

VERHOOR HERVAT: Is dit nou aan die buitengrense van die lokasie waar die opening was, of was dit binne die lokasie? --- Nee, dit was aan die buitengrense gewees.

Die ry huise waarvan u praat, maak dit nog deel uit van die huise van die lokasie? --- Dit maak nog deel uit van die lokasie.

Hoekom wou julle hulle wegkeer van die huise af? --- Aangesien ons nou alreeds klagtes gekry het dat hulle mense uit die huise gaan haal met geweld, en saam met hulle te gaan, en bewysboekies opeis, het ons probeer om hulle van die huise af weg te hou en dit te voorkom. Ons het voor en gegaan. Kapt. Cawood het weer vir hulle gesê dat hulle moet uitnekeer gaan. Hulle het nie, en hulle het nader gekom. Baie was gewapen met stakke en kieries. Hulle het hulle duime in die lug opgesteek, "Afrika!" geskree. Ander het hulle kieries in die lug geswaai en 'n dreigende houding aangeneem. Kapt. Cawood het toe twee skote met 'n .303 geweer in die sagte grond afgevuur, en hulle af te skrik. Dit het nie veel

--- uitwerking ---

uitwerking op hulle gehad nie, en hy het ons gelas om hulle uitmekaar te jaag. Hulle het deur 'n draad gehardloep na die sportsgronde wat aangrensend was, en daar weer vergader. Ons het ook daar ingegaan. Kapt. Cawood het weer met hulle daar gepraat, vir hulle gevra wie hulle leier is, wat hulle doel is, wat hulle wil hê, wat hulle wil maak; niemand het hom geantwoord nie.

Is dit 'n gewone verskynsel, om so'n groep Bantoes in die nag, 12-uur, in die lokasie op 'n opening te sien? — Dit is 'n baie ongewone verskynsel.

Sou dit 'n oortreding wees van enige regulasie om so bymekaar te kom, of nie? — Dit is nie 'n oortreding van enige regulasie om bymekaar te kom nie, tensy hulle 'n vergadering het. Dit is 'n oortreding indien hulle 'n vergadering hou sonder toestemming van die Owerhede.

Moet hulle toestemming kry om 'n vergadering te hou? — Hulle moet toestemming kry om 'n vergadering te hou.

Ken u vasstel of hulle toestemming gehad het? — Hulle het nie toestemming gehad nie. Hulle het definitief nie toestemming gehad nie. Ons het hulle ook uitmekaar gejaag, daar, en ongeveer 2 v.m. het ons weer by die oop stuk grond gegaan, nadat ons weer ander groepe uitmekaar gejaag het, en toe was daar ook ongeveer 500 Bantoes bymekaar gewees. Luit. Fourie was toe by ons gewees; kapt. Cawood

was nie teenwoordig nie.

Waar was kapt. Cawood toe heen? — Kapt. Cawood was Vereniging-toe, om 'n rapport te gaan maak by die distrik-kommandant, sover ek weet.

Dit was van Zyl? — Nee, luit. Fourie.

Nadat u die eerste vergadering daar opgebreek het, so u, het u weer ander groepe uitmekaar gejaag. Waar was die? — Dit was aan die heel teenoorgestelde kant van die lokasie gewees, in die hoofstraat, Seelie-straat.

Was dit weer groepe van dieselfde aard as die wat julle vroeër uitmekaar gejaag het? — Veer groepe van dieselfde aard.

Ook gewapen? — Ook gewapen met kieries.

En het julle die ook met knuppelloop uitmekaar gejaag? — Ons het die ook met knuppelloop uitmekaar gejaag.

Toe? — Toe ons by die groep kom van 500, het ek gesien dat 'n Bantoesman voor hulle staan en hulle toespraak. Toe ons nader kom, het die Bantoesman na luit. Fourie gekom en luit. Fourie het hom gevra wie hy is. Ek het vasgestel sy naam was Thomas Hore, en luit. Fourie het vir hom gevra wat hulle maak. Hy het gesê hulle wil vergadering hou. Luit. Fourie het aan hom gesê dat hulle nie 'n vergadering kan hou nie aangesien hulle nie toestemming het nie, en dat dit onwettig is om 'n vergadering te hou. Lateraan het kapt. Cawood weer by ons aangesluit. Die Bantoesman,

— Thomas —

Thomas More, het toe na kapt. Cawood-toe gekom, toe kapt. Cawood na hulle kom, en aan kapt. Cawood gesê dat hulle vergadering hou. Kapt. Cawood het weer aan hom gevra of hulle toestemming het om 'n vergadering te hou. Hy het geantwoord dat hulle aansoek gedoen het vir toestemming maar nog geen antwoord gekry het nie. Kapt. Cawood het vir hom gesê dat dit onwettig is om 'n vergadering te hou. Hy het aan hulle gesê hy gee hulle vyf minute tyd om hulle wapens neer te lê en uitmekaar te gaan. Die Bantoeman het geweier. Hy het gesê hulle sal dit nie doen nie, en hy het gesê hy wil eers met sy mensse praat. Hy het toe na die groep-toe gestap en met hulle gepraat, en na 'n paar minute teruggekeer. Toe hy naby ons gekom het, het hy sy hande in die lug opgesteek en vir die groep gewink om nader te kom. Die groep het nader gekom, kleries in die lug geswaai en 'n dreigende houding aangeneem. Kapt. Cawood het ons beveel om hulle ook met 'n knuppelloop uitmekaar te jaag, wat ons gedoen het. Baie van hulle het hulleself teëgesit en teruggetrek, en is platgeslaan. Toe is die groep uitmekaar. Toe het hulle weggehardloop.

Het julle tot op daardie stadium enige skote afgeskiet, behalwe die twee wat u elders van gepraat het, wat in die grond geskiet is? — Die enigste twee skote wat deur die Polisie afgeskiet was, was die wat in die grond afgeskiet was deur kapt. Cawood, maar toe die groep uitmekaar gehardloop het, het ek skote gehoor wat van hulle kant af gekom het. Ons het in die rigting gegaan vanwaar ons die skote gehoor het, maar kon niemand daar kry nie. Die persone wat die skote afgevuur het, het blykbaar toe alweer verdwyn.

DIE VOORSITTER: Hoeveel lede van die Mag was daar toe? — Ons was ongeveer 22 Blankes, en ongeveer 30 na 40 Nie-Blankes.

En was u die enigste groep wat toe in die lokasie gepatrolleer het? — Ons was die enigste groep wat die hele lokasie gepatrolleer het.

Was daar enige ander kleiner groep wat miskien elders in die lokasie gepatrolleer het? — Nee, ons was die enigste groep.

VERHOOR HENVAT: Hoeveel skote praat u van, wat u gehoor het? — Ek kan nie presies sê hoeveel skote ek gehoor het nie; dit was twee of drie gewees.

Kan jy seker wees dat dit nie afkomstig was van vuurwapens van die Polisie nie? — Nee, dit was definitief nie, want die Polisie was op daardie stadium bynkaar gewees, en as een van hulle gevuur het, sou ek dit definitief baie duidelik gehoor het.

Het die koeëls niemand getref, wat jy van weet nie? — Die koeëls het niemand getref nie.

Wat het toe verder gebeur? — Daarna het ons nie weer groepe raakgehoop nie, en ek en 'n paar manskappe is toe met een voertuig na 'n ander gedeelte van die lokasie, en daar te gaan patrolleer. Ongeveer ses - terwyl ons gepatrolleer het en dit begin lig word het, dat die mense moes werk-toe gaan, het ons oral groepies van twee, drie, na vyf gekry wat op die hoeke van die strate gestaan het. Ons het vir hulle gevra wat die moelikhed is, en almal het gesê hulle kan nie werk-toe gaan nie, hulle word voorgekeer en aangerand en hulle is

— bang —

bang om werk-toe te gaan. Later, ongeveer 6.30 na 7-ur se kant-toe, het ons weer na die hoofstraat, Seeise-straat, gegaan. Dié straat was toe vol Bantoes gewes. Daar was ongeveer 5,000 na 6,000 Bantoes daar.

Wat het hulle gemaak? —Hulle het almal in die rigting van die Munisipale Kantore in Vereeniging gestap. Al die Polisie wat toe op diens was, is toe voor die Munisipale Kantore saangetrek, want dit het toe onmoontlik geraak om die straat verder te patroleer, met die groot aantal Naturelle daar. Daar is toe gestuur vir traangasbomme. Die Bantoes het daar - ons het voor die Munisipale Kantore gestaan en die groep Bantoes het gekom tot by ons, en ons het hulle daar voorgekeer maar hulle het al hoe meer geword - aangewas. Toe die traangasbomme opgedaag het, terwyl hulle daar gestaan het, het van die jong Bantoes op-en-af voor die groep marsjeer, hulle duine in die lug opgesteek en "Afrika!" geskree. Baie van hulle was met stokke en kieres gewapen en toe die traangasbomme aangekom het, is drie of vyf traangasbomme tussen die voorste gelede gegooi. Hulle het offe teruggestaan, maar die traangas het blykbaar nie 'n baie goeie uitwerking gehad nie.

Waarom nie? — Die wind was baie swak gewes. Daar het 'n baie effense windjie gewaai op daardie stadium.

Wat het jy werklik nodig vir traangas; het jy wind nodig? — Jy het wind nodig - nie baie sterk wind nie, maar jy het wind nodig om die gas na die skare te waai, wat jy wil uitmekaar dryf.

Neem dit, as die wind na jou kant-toe waai kan

Jy dit nie gebruik nie? — Dan kan jy dit gladnie gebruik nie, want dan kom jy self in die slag.

Die klomp jong Naturelle wat so doenig was aan die voorkant van die skare, het jy van hulle geken? — Ek het nie van hulle geken nie. Voor die skare was daar ook baie kinders gewees. Soos ek sê, die meeste aan die voerpunt, was kinders gewees.

DIE VOORSITTER: As jy praat van kinders, wat bedoel jy? Watter ouderdom? — Ek sou sê van ontrent ses jaar na veertien.

VERHOOR HERVAT: Aan die voerpunt van die skare? — Aan die voerpunt van die skare.

waar
Waarom was die jong Bantoes dan wat u van gepraat het? — Hulle was heel voor gewees, en agter hulle was die kinders gewees, en dan die volwassenes.

Was daar enige teken waarvolgens jy die jong Naturelle wat so doenig was, kon identifiseer as 'n sekere klas, groep of iets? — Hulle was doenig gewees daar en hulle het marsjeer, hulle duime opgesteek, met die groep gepraat. Ek het die idee gekry dat hulle ook van die leiers van die optog is.

Maar wat ek bedoel, hulle het geen teken aan hulle gedra, aan hulle kiere nie? — Hulle het tekens aan hulle lapelle gedra, waarey gestaan het "Away with passes" en sulke slagspreke.

Daar was nie 'n teken wat aangetoon het dat hulle aan 'n sekere organisasie behoort nie? — Nee; ek het nie so'n teken gesien nie.

Hoe was die skare, wat u sê ontrent 5,000 tot 6,000 was? Was hulle gewapen, of nie? — Hulle was gewapen, ja, met kieres.

Tot hoe 'n mate? — Die wat ek gesien het, voor - agter kon 'n mens natuurlik nou nie sien nie, behalwe die wat hulle kleries in die lug geswaai het; die wat voor was, het ontrent elkeen 'n klerie by hom gehad. Daar sou miskien hier en daar een wees wat nie gehad het nie, maar ongeveer almal het gehad.

Toe die traanges nie 'n sukses was nie, wat het julle toe aangewend? — Maj. van Zyl het toe by die toneel opgedaag, en hy het met die Bantoes gaan praat. Wat hy vir hulle gesê het, kon ek nie hoor nie want die lawaai was groot. Maar ek het gesien dat hy sy vyf vingers in die lug opsteek en vir hulle sê wys (dui aan - oop regterhand, met palm na vorentoe). Hy het dit tweemaal gedoen. Daarvan het ek afgelei dat hy hulle ook vyf minute kans gegee het om uitnekaar te gaan. Kort daarna het hy ons beveel om hulle met 'n knuppelstomloop terug te dryf. Hulle het teruggeshardloop in Secise-straat, party met systratjies op, en in die duiklegte, voordat die eintlike lokasie begin, het hulle weer gaan staan. Waar hulle gestaan het voor ons hulle met die knuppelloop uitnekaar gejaag het, het oral hope klippe gelê wat deur hulle bynekaar gemaak is, blykbaar met die doel om die Polisie daarmee te geel. Die klippe was verskillende groottes. Daar was selfs groot klippe by gewees.

Was dit hope klippe wat daar gelê het, voorheen?
— Hoo; dit het in die middel van die pad gelê.
Dit was nie voorheen daar gewees nie.

Gedurende die knuppelloop, wat was hulle reaksie?

— Die —

— Die skare het gevlug. Die kleintjies was veer gewes, maar almal het gevlug, die systrate op, en toe hulle in die lokasie weer kom, het hulle gaan staan en vir ons gewink ons moet naderkom. Ons het nader gegaan. Hulle het gewink, kieries geswaai, en toe ons die lokasie ingaan dat ons deur die laagte gaan, het hulle ons onder die klippe gesteek.

Hee ernstig was die aanval met klippe? — Daar was honderde - baie klippe gegooi. Die klippe het as't ware op ons gereën. Verskeie klippe het my byna selfs getref, en van die mure en voertuie is deur die klippe getref.

Wet u die name van persone wie getref was? — Konst. Coetzee van Vereeniging het 'n wond aan die kop opgedoen.

Wat was die deel van die groot skare aan te val en uitom te jaag? — Dit het geblyk dat die skare na Vereeniging was marsjeer. Hulle was op pad na Vereeniging, en om te verhoed dat hulle na Vereeniging kom en miskien die blanke gebied hier oorval, het ons dit ons plig geag om hulle in die lokasie te hou en te verhoed dat hulle na Vereeniging-toe kom.

Verder? — Na die klipgeciery, was ons al 'n hele entjie in die lokasie in. Nadat die klipgeciery 'n bietjie bedaar het, het baie kante ons van agter omsingel. Hulle het uit agterplase oor draie gesyring, en hulle geleidere het toe aangewas tot saak entrent 10,000. Ons was toe heeltemal omsingel - veer, agter en aan die kante. As ons stilgestaan het, het hulle stilgestaan, maar vir ons gewink ons moet naderkom. Hulle het 'n entjie van ons af gegaan en vir ons gewink

ons moet naderkom. Net sodra ons beweeg, het hulle ons weer onder die klippe gesteek.

Hoeveel man was julle toe bymekaar? — Ons was toe ongeveer nog dieselfde - 20 tot 22 blankes en ongeveer 30 na 40 nie-blankes. Die tweede keer, toe hulle ons onder die klippe steek, was ons van alskante omsingel - van die kante, van voor en agter, en ons lede was toe in onmiddellike gevaar gewees. Daar is op die skare gevuur deur die Polisie. Ek het nie gesien dat van hulle getref is nie. Hulle het toe weer uitmekaar gehardloop, weer in agterplase in en in systrate op.

Julle knuppellope vrees die nag, was tot 'n mate suksesvol; het julle dit toe nie weer probeer nie? — Ons het dit weer probeer, daar, maar toe het hulle ons met klippe begin gooi. Die gevolg was, ons kon nie ...

Toe julle daar omsingel was, toe ^{het} julle nie weer 'n knuppelloop probeer nie? — Toe het ons nie meer 'n knuppelloop probeer nie want sodra ons begin beweeg het, het hulle ons onder die klippe gesteek.

U sê daar is toe 'n paar skote gevuur? — Daar is toe 'n paar skote op hulle gevuur. Ek het ook gehoor dat daar vanuit die skare twee skote gevuur is. Van watter rigting dit gekom het, kan ek nie sê nie. Dit was nadat ...

U het voorheen gesê van skote wat uit die skare gevuur is? — Dit was die vorige nag gewees.

Dit is nou 'n ander geleentheid? — Hierdie is 'n ander geleentheid.

Ken jy sien vanwaar dit kom? — Ek kan nie sien

— vanwaar —

vanwaar dit kom nie.

Maar kan jy seker wees dat dit van die skare af gekom het? — Die skote is afgevuur voordat die Polisie gevuur het. Dit het definitief van die skare gekom.

Het jy self geskiet? — Ek self het nie geskiet nie.

Wat het u toe gedoen? — Daarna het maj. van Zyl vir hoofkonstabel Heyl, myself en ongeveer ses blanke konstabels met die landrover na die Polisie-stasie gestuur. Ons het deur die skare gery; hulle was baie briesend gewes, en ons het met 'n systraat-jie na die Poliestasie gegaan.

Niskien kan u vir ons met sê, van waar die skare gewes het, na die Poliestasie — is dit nou op pad na Vereeniging? — Dit was op pad Vereeniging-toe.

Het ander woorde, die Poliestasie is nou tussen Vereeniging en waar die skare was? — Nee, die skare was tussen die Poliestasie en Vereeniging.

Die Poliestasie was dus dieper in? — Dieper in die lokasie.

Verstaan ek nou, eers wou julle hulle wegkeer van Vereeniging af? — Vanaf Vereeniging wou ons hulle wegkeer en hulle in die lokasie hou.

Maar nou gaan julle by hulle verby, na die Poliestasie? — Ons het toe met 'n systraat na die Poliestasie gegaan.

Hulle was nou vry om na Vereeniging te gaan as hulle wou? — Nee; dit was alreeds ongeveer ag lede

wat na die Polisiestacie gegaan het; die ander het daar gebly, onderbevel van maj. van Zyl. Halle was nie alleen daar gelos nie. Met ons aankoms by die Polisiestacie, voor die Polisiestacie, in Kinnane-straat, was daar ongeveer 5,000 Bantoes saamgedrom, voor die Polisiestacie. Halle het die pad versper. Ons het deur hulle gery. Sover ons gery het, het hulle hul duime in die lug opgesteek, "Afrika!" geskree; hulle was baie oproerig, en meeste van hulle was gewapen met kieries en selfs ysters. Party van hulle het hulle vuiste opgesteek en vir ons vuis gewys; andere het hulle kieries in die lug geswaai. Ons het niks gedoen nie, en by die agterplaas van die Polisiestacie ingery, waar ons die voertuig parkeer het. Toe is ons by die Polisiestacie in. Ek het voor uitgegaan en gesien dat 'n Bantoesman wie ek later vasgestel het Solo is, aan die binnekant van die draad loop en heen-en-weer voor die skare op-en-af loop, met hulle praat en die "Afrika!" -teken gee, duim in die lug; en dit was duidelik dat hy 'n leier van die skare was wat daar saamgedrom het.

DIE VOORSITTER: Watter taal het hy gepraat?
---Hy het Bantoe-taal gepraat. Ek verstaan nie hulle taal nie.

VERHOOR HERVAT: Met ander woorde, hy was nou binnekant die omheining van die Polisiestacie? --- Hy was binnekant die omheining, ja.

En die skare was buitekant? --- Was buitekant gewees.

En a sê die skare was omtrent 5,000? --- Halle was ongeveer 5,000, ja.

En volg ek u reg - dit was nou 'n skare wat heeltemal afsonderlik was van die ander 10,000? ---Ja.

Die skare het ook geleidelik aangegroei, en ek het gesien dat baie van hulle vanaf die rigting kom waar die ander skare gewes het, in die hoofstraat. Later het ek gesien dat Thomas More, die een wat die vergadering die oggend toegesprek het, ook aan die binnekant van die omheining op-en-af loop en ook met die skare praat. Dit was duidelik gewes dat hy ook een van hulle leiers was, maar ek kon ook nie hoor wat hy aan hulle sê nie.

Hy was aan die binnekant van die draad? --- Hy was aan die binnekant van die draad.

Hoe het hy gehandel? --- Hy het ook geleop en sy duim in die lug opgesteek, sover as hy gegaan het, met die skare gepraat het, en op-en-af langs die draad geleop en met hulle gepraat. Elke keer, as hy vir hulle sê, het die skare hom toegejuig, duim in die lug opgesteek.

DIE VOORSITTER: As jy sê "hulle was binnekant die draad", bedoel u hulle was op Polisieterrein? --- Hulle was op Polisieterrein gewes.

VERHOOR HERVAT: Hoeveel man was julle op die Polisieterrein op daardie stadium? --- Op daardie stadium was ons net ongeveer ses blankes, en ongeveer ses nie-blankes. Ons was nie meer as twaalf gewes nie.

Watter tyd was dit ontrent? --- Dit was ongeveer 10 v.m., op die 21e.

Wat het u verder gedoen? --- Lateraan het luit. Visser daar opgedaag, en ek het gesien dat hy met Solo gepraat het. Wat hulle gepraat het, weet ek nie.

Ek was nie by nie. Ek was in my kantoor gewees, en ek het net deur die venster gesien dat hy buitkant is en met hom praat. Die skare het nog steeds aangegroei, en al hoe meer oproerig geraak. 'n Tydjie later het van die straalvliegtuie van die Weermag oor die skare gevlieg.

- VERDAAG: 11.15 v.m. -

- HERVAT: 11.45 v.m. -

JOHANNES LODEWIGUS GROBLER, nog onder eed:

VERHOOR DEUR MNR. GLAASSEN HERVAT: Sersant, ek dink ons het gekom waar die straalvliegtuie oor die skare gevlieg het? --- Ja, dit is reg.

Op watter wyse was dit gesien? --- Dit was ongeveer 11.40 v.m. toe hulle daar aangekom het. Hulle het hoog in die lug gevlieg, en dan op die skare neergeduik. Die skare - party van hulle het hulle vaiste vir die vliegtuie gewys. Ander het vir die vliegtuie gewaai. Ander het hede en ander artikels in die lug opgegooi, na die vliegtuie.

Daar was nie gekiet uit die lug nie? --- Daar was nie gekiet uit die lug nie.

Hooveel vliegtuie was daar? --- Daar was ongeveer vier - vyf vliegtuie gewees.

Hoe lank het dit geduur? --- Dit het ongeveer vyftien minute geduur.

Het die skare daardie uitson gegaan? --- Dit het geen uitwerking op die skare gehad nie. Die skare was teen daardie tyd baie opstandig; hulle was dreigend gewees. Hulle het hulle vaiste gewys, en

--- hieries ---

kieries geswaai, en baie geraas.

En jy sê dit was omtrent 11 v.m.? --- Dit was omtrent 11.40 v.m.

Wat het geword van die manskappe wat agter gebly het by die groot skare; het hulle by daardie tyd aangesluit by die Polisiestasië? --- By daardie tyd het geen versterkings nog by ons aangesluit nie.

En wat was jou skatting van die grootte van die skare teen daardie tyd? --- Teen daardie tyd was die skare ongeveer 10,000.

DIE VOORSITTER: Is daar 'n groot, oop perseel om die Polisiestasië? --- Die straat is baie wyd om die Polisiestasië, veral aan die Suidekant. Aan die Noordekant is daar 'n hele, oop stuk veld.

Tienduisend is baie mense? --- Nee, daar kon maklik 10,000 gewees het.

Het jy al voetbalwedstryde bygewoon? --- Ja.

VERHOOR HERVAT: Sersant, is daar nou ruime rondom die Polisiestasië vir mense om te vergader? --- Ja.

Alle kante? --- Alle kante van die polisiestasië.

En aan watter kant van die Polisiestasië was hierdie groot skare? --- Die grootste groep was aan die West- en aan die Suidekant van die Polisiestasië. Aan die Noordekant was daar ook; aan die Oostekant kon ek nie sien nie.

Jy sê dit het geen uitwerking gehad nie; en het julle toe later versterkings bygekry? --- 'n Rukkie daarna het 'n vragmotor vanaf Johannesburg opgedaag, met blanko versterkings. Terwyl die vragmotor deur die skare gery

--- het ---

het na die Polisiestasio, het die skare hulle gedreig, hulle vaiste vir hulle gewys, vir die bemanning op die vragmotor, en baie het kleries in die lug geswaai, en hulle was baie dreigend en opstandig gewes.

Maar moes hulle deur die skare gaan om binne in die Polisiegrondse te kom? — Hulle moes deur die skare ry en binne in die Polisiegrondse te kom.

DIE VOORSITTER: Het die skare vanself padgegee? — Hulle het padgegee as die lorry aankom, maar hy moes baie stadig beweeg. By tye moes hy stilhou en nie van hulle raak te ry nie, want hulle kon nie betyds padgee nie.

Is daar enige voorwerpe na die bemanning of na die motor gegooi? — Ek het nie voorwerpe gesien wat na hulle gegooi was nie.

VERHOOR HERVAT: Ja? — Lateraan het nog versterkings opgedaag. Kolonelle Spangler, Prinsloo en Pienaar het ook opgedaag, saam met versterkings. Daar het ook vyf saracen pantsermotors opgedaag.

Was dit voor kolonelle Spangler en Prinsloo? — Dit was min of meer dieselfde tyd. Ek sal nie presies kan sê wie eerste gekom het nie.

Die wracons, is hulle ook in die persele in? — Hulle is ook in die persele in. Soos die versterkings aangekom het, het die skare vir hulle vaiste gewys, vir hulle gewink en uitgejou.

En wat van die skare; het hulle afgeneem, of toegeneem? — Die skare het toegeneem.

Verder? — Terwyl die versterkings aangekom het, het van die Bantoes wat buitekant die draad staan, die

hek oopgemaak en van hulle het in die Polisiegronde ingehardloop, hulle arms geswaai, met kieries in die hande; maar hulle was deur hulle makkers weer voorgekeer en weer uitgeneem. Baie van hulle het heen-en-weer oor die draadheining gesprong. Die twee leiers wat binnekant geloop het, het nog steeds open-af geloop, dan het hulle gewys vir die skare met hulle hande; dan het die skare bedaar, die lawaai het bedaar; dan het hulle weer duime gewys, soos 'n dirigent, en dan was die rumoer, die lawaai vreeslik groot gewees. Dan het hulle ook hulle vuiste in die lug opgesteek, kieries in die lug rondgeswaai, tot hulle weer vir hulle wys hulle moet 'n bietjie bedaar.

En die manne wat u elders in die lokasie agtergelaat het, het hulle ooit bygekom by die stasie, of nie? —Hulle het nie by die stasie gekom nie. Hulle is by 'n punt aan die Westekant van die stasie, in Siwano-straat, bymekaar getrek.

Kol. Pienaar - was hy ook daar? —Hy was ook teenwoordig gewees.

Het hy en kol. Spangler en kol. Prinsloo saam daar aangekom? —Sover ek weet, het hulle nie met dieselfde voertuig daar gekom nie, maar hulle het min of meer dieselfde tyd daar aangekom.

En wie het toe bevel oorgeneem? —Kol. Pienaar het bevel oorgeneem.

Voor die skietery plaasgevind het, was daar enige ander voorvalle gewees? —Kol. Spangler het die een leier gaan arresteer by die draadheining, en hom in die Polisiegronde ingeneem, na die kantore-toe. Hy het daarna teruggegaan en die tweede een gearresteer,

hom teruggeneem, en hy het weer uitgegaan om 'n derde te arresteer wat aan die binnekant van die draad was. Terwyl hy die Bantoe wou arresteer, het ek gesien dat daar 'n stoolery ontstaan tussen hom en 'n aantal Bantoes, wat toe ook oor die draad gespring het en deur die hek gekom het. Die hele skare het toe vorentoe gestorm en die draadheining half omgeleef.

Vóór die tyd, was hulle nou weg gewes van die draadheining af, of hoe? — Nee, hulle het by die draad gestaan, maar terwyl die stoolery nou daar plaasvind, terselfdertyd is die Polisie ook onder die klippe gesteek. Toe die stoolery begin het tussen kol. Spengler en die Bantoes, toe het die skare onmiddellik die Polisie onder die klippe gesteek. Die Polisie was toe alreeds in enkel gelid opgestel gewes, binnekant die draad.

Onder bevel van? — Onder bevel van kol. Pienaar.

Toe hy hulle opgestel het, was daar 'n bevel gegee om te laai, of nie, of het dit later gekom? — Ek weet nie of daar 'n bevel gegee is om te laai nie. Indien daar wel een gegee is, sou dit onhoorbaar gewes het want die lawaai was te groot. Ek het nie 'n bevel gehoor, daar, wat gegee was nie.

Om eers stil te staan by Spengler; toe hy die drie persone gearresteer het, het hy hulle net geneem, en die kantoor in gevat, of het hy met hulle eers gepraat, of watter? — Nee, hy het hulle net binnekant-toe geneem.

Tot op daardie stadium, was daar enige versoek gerig aan die Polisie deur die skare as geheel, of

— mondstuk —

mondstuk van die skare? — Daar was geen versoek gewees nie.

Was julle nie gevra om hulle te arresteer nie? — Ek het nie gehoor dat so-iets gevra was nie. Ek weet nie wat die leiers miskien vir iemand anders gevra het nie, maar ek het nie gehoor nie; die skare het net lawaai gemaak. Ek kon nie hoor dat hulle enige versoek rig nie.

Jy sê jy kon nie bevale hoor wat kol. Pienaar gegee het nie? — Bevale kon ek nie hoor nie. Alleenlik wanneer jy 'n bevel daar sou gehoor het, was indien jy lange hou gestaan het, en dan sou jy ook goed moes luister want die lawaai was oorverdowend gewees.

Die klippe wat gegooi was, na wie was dit gegooi? — Dit was na die Polisie gegooi wat opgestel was.

Uit een oord alleenlik? — Uit die Westekant.

Was die skare by daardie tyd nog meer aan die Westekant as aan die ander kant? — Hulle was meer aan die Westekant as aan die ander kante.

Het daar geen klippe van die ander kante af gekom, wat jy gesien het nie? — Aan die Suidekant kon ek nie sien nie. Ek het in 'n posisie gestaan waar ek net aan die Westekant kon sien.

En die linie wat toe opgestel is, het na die Westekant gekyk, na die groot skare? — Na die groot skare, ja.

En hoe ver van die draad af, omtrent? — Ongeveer ses na ag treë van die draad af.

En hoe org was die klipgooiery toe? — Daar was baie klippe gegooi.

En het die klipgooiery alleenlik begin na die insident, die derde arrestasie wat Spangler wou maak? — Dit is toe die klipgooiery begin het, ja.

Kan jy ons meer besonderhede gee omtrent die klipgooiery? — Die klippe was vanuit die skare gegooi. Jy kon nie sien wie dit gooi nie. Dit het van agter gekom, en van orals. Toe die klipgooiery op sy ergste was, het die skare na vore gebeur, die draad half plat gedruk en dit het gelyk asof hulle op die Polisie gaan afstom.

DIE VOORSITTER: Watter soort draadheining is dit? — Dit is hierdie gewone diamant-ogiedraad.

Hoe hoog? — Dit is ongeveer vier-vyf voet hoog.

Hoe sterk was die draad? — Die draad was sterk gewees.

VERHOOR HERVAT: Tot hoe 'n mate het hulle die draad ongedruk? — Die draad is party plekke tot ongeveer 45° ongedruk gewees.

Op daardie stadium, wat was jou sienswyse van moontlike gevaar? — Op daardie stadium, indien hulle die skare toegelaat het om verder vorentoe te kom en handgemeen met die Polisie te raak, sou die Polisie nie 'n kans gehad het om hulle te oorrampel nie; dan sou die Polisie daar oorrampel gewees het, en uitgemeer gewees het; want die Polisie was in vergelyking met die skare slegs 'n handjievol.

Wat sou die posisie nou gewees het, as u teen die draad gestaan het en die draad opgehou het, sodat die skare nie kon deurken, dit platdruk nie? — Dit was onmoontlik; dit sou nie kon gedoen wees nie.

— DIE VOORSITTER —

DIE VOORSITTER: Ek wonder of u vir my kan verduidelik wat daar gebeur het. Was dit dat die voorste mense opsetlik die draad platgedruk het, of was dit die feit dat daar mense van agter gebeur het en die voorstes teen die draad vasgedruk het? — Die hele klomp het vorentoe gestorm. Dit kan moontlik wees dat van die voorstes gedruk was, maar soos ek dit daar gesien het, het almal gepoeg om vorentoe te kom, om by die Polisie te kom.

Het jy te enige tyd enige poging bespeur van iemand om oor die draad te klim? — Voor daardie voorvalle, het 'n heel paar heen-en-weer oor die draad gesprink — na binnekant gesprink, en dan weer teruggesprink.

VERHOOR HERVAT: Wat sou die doel daarvan gewees het? Sou dit nou gewees het om meer ruimte te hê om te beweeg voor die skare, of was dit 'n poging om by die Polisie te kom? — My afleiding was, dit was 'n poging om by die Polisie te kom.

Wanneer die persone dan oorgesprink het, wat het hy daarna gedoen? — Nee, die oorgesprinkery was in my opinie 'n wittartery gewees. Halle het oorgesprink, duine in die lug gehou, "Afrika!" geskree, en vuiste vir die Polisie gewys en dan weer teruggesprink.

Ek dink jy het gesê jou mening was dat die Polisie toe in gevaar was? — Halle was in definitiewe gevaar, ja.

Wat was die groot gevaar wat jy beskou het wat die Polisie toe in was? — As die Polisie toegelaat het dat die skare tot by halle gekom het en met halle handgemeen

— geraak —

geraak het, dan sou hulle onmoontlik nie die skare kon oorrampel het nie. Die skare sou hulle net daar en dan oorrampel. Hulle sou dan nie eers kans gehad het om vuurwapens te gebruik nie, want die skare was baie, in vergelyking met die bietjie Polisie wat daar was.

Jy meen, as die draadheining platgedruk was sodat hulle kon oorkom? — Dan sou niks hulle gekeer het nie.

Wat het die Polisie op daardie stadium gedoen om die gevaar af te wend? — Daar is 'n sarsie skote op die skare afgevuur deur die Polisie, wat in gelid opgestel was, met .38 rewolwers, .303 gewere en 'n paar stengewere.

Is dit die enigste skote wat geskiet was? — Dit is die enigste skote wat geskiet was.

Daar het geen skote van die skare af gekom nie? — Daar het geen skote van die skare af gekom, wat ek van weet nie.

Ek wil net hier 'n bietjie stilstaan. Wat was jou bewegings hierdie tyd, net kort voor die skietery? — Ek was in-en-uit gewees. Daar was oomblike toe ek binne in die kantore was.

Vir watter doel? — Net om na te gaan of alles reg is in die kantore, en aan die voorkant van die gebou.

Op hierdie tydstip, toe daar geskiet is, kan jy sê hoe groot die skare was? — Die skare was toe ongeveer 15,000 gewees, indien nie meer nie.

En wat was die sterkte op die perseel? — Dit is moeilik om te sê, maar ek skat ongeveer 100 na 150.

En was party van die Polisiebeuptes buitekant

— die —

die perseel, ook? --- U meen buitekant die gebou, of ...

Ek verstaan u sê binne die omheining was daar ongeveer 100 na 150? ---Ja.

Buitekant die omheining? --- Daar was 'n aantal Polisie in Siwane-straat gewees, maar dit was 'n hele entjie van die toneel af, waar hulle in die straat opgestel was.

Behalwe, nou, die skietery, was daar voor die skietery enige pogings aangewend, of om die skare uit- een te kry, of om hulle tot bedaring te kry? --- Ek het gesien dat kapt. Brunner met 'n luidepreker die skare toespreek. Ek kon egter nie hoor wat hy sê nie.

Was dit luid gewees? --- Dit was luid gewees. Ek kon hoor hy praat, maar soos ek sê, ek kon nie hoor wat hy sê nie.

Kon jy uitmaak watter taal hy praat? --- Ek kon nie uitmaak watter taal hy praat nie. Ek was toe nie naby hom gewees nie. Ek was 'n hele paar treë agter hom gewees.

Maar het hy op 'n prominente plek gestaan, sodat hulle hom kon sien? ---Hy het heel voor gestaan. Hulle kon hom sien.

Enige ander pogings? --- Ek het nie ander pogings gesien wat aangewend was nie.

Julle het volgens jou getuigenis, nou, vroeër, die mag, heelwat sukses gehad met knuppellope en so meer? --- Ja.

Is dit probeer? --- Daar is nie 'n knuppelloep probeer nie.

Sou dit volgens jou mening enige effek gehad het? --- Dit sou geen effek of sukses gehad het nie.

As julle met knuppels gestom het, sou julle by die hek mees uitgaan? --- Ons sou by die hek mees uitgaan.

Of oor die draad spring? --- Of oor die draad spring.

Julle het vroeër traangas gebruik in die lokasie? --- Ja.

Het julle dit weer probeer, daar? --- Ons kon nie traangasbomme daar gebruik nie, aangesien die wind van Wes af gekom het, en die traangas onself dan sou benadeel het.

Was daar enigiets anders, na jou mening, wat julle kon gedoen het behalwe ...? --- Daar was niks anders wat ons kon doen nie.

Tydens die skietery, toe die skietery begin het, waar was jy? --- Ek het ongeveer vier treë agter die persone gestaan, wat in gelid gestaan het.

Hoe ver van die Bevelvoerende Offisier? --- Ek was seker ongeveer tien treë van die Bevelvoerende Offisier.

Kon jy hoor of hy enige bevale gegee het vir skiet? --- Ek kon geen bevale hoor nie.

Sou jy kon gehoor het, dink jy, as hy enige bevale gegee het? --- Ek sou definitief nie kon hoor nie; die lawaai was te veel gewees.

Daar was sarsaens ook gewees; het die ook geskiet? --- Die het nie geskiet nie.

Daar was stengewere? --- Daar was stengewere.

--- Hoeveel ---

Hoeveel stengewere het julle gehad? --- Ek het vier stengewere gesien.

Waar was hulle opgestel? --- Hulle was ook saam met die ander opgestel.

In dieselfde linie? --- In dieselfde linie, ja.

Was hulle nie bymekaar nie? --- Hulle was nie bymekaar gewes nie.

Was hulle versprei oor die linie? --- Hulle was versprei oor die linie.

En die persone wat in die linie gestaan het, hoe was hulle gewapen? --- Party was met rewolwers gewapen, ander met .303 gewere, en dan die vier stengewere.

Hoe het die skietery nou begin; was daar nou eers een skoot, en toe weer twee of drie skote, of het dit gelyktydig gebeur? --- Dit was gelyktydig.

Het jy enige iemand gehoor iets sê voordat die skietery plaasgevind het? --- Ek het niks gehoor nie. Indien daar wel iets gesê was, sou 'n mens dit definitief nie kon hoor nie. Die lawaai was te groot.

Kan jy sê, die manskappe wat daar was, was hulle nou in gelid gestel volgens die groepe wat daar aangekom het, of was hulle deurmekaar? --- Hulle was deurmekaar gewes.

Kyk, ek dink daar het 'n klomp gekom onder bevel vanluit. Classen, van Hospitaal Houwel? --- Hulle het in verskillende groepe aangekom, ja.

Maar het hulle in verskillende groepe gestaan, onder hulle verskillende bevelvoerende Offisiere? --- Nee, hulle het deurmekaar gestaan, sover ek gemerk het.

Waarom ek vra - ek dink daar sal getuienis geleid word dat heelwat van die persone wat onder bevel van luit. Claassen was, sê dat hulle 'n bevel gehoor het? — Ja, ek weet nie. Dit is natuurlik moeilik. Soos ek u sê, daar het mense gekom van oer die hele Rand, selfs offisiere wat ek nie geken het nie, wat indien hulle wel in groepe gestaan het onder bevel van hulle offisiere, sou ek dit nie geweet het nie, want ek ken hulle nie. Ek weet nie of hulle by voorbeeld van Hospitaal Heuwel of Springs gekom het nie, of vanwaar hulle gekom het nie.

Het jy onder die manskappe gehoor dat hulle gepraat het van die gevaar, of was dit stil? — Hulle het gepraat. Ek het gehoor dat hulle aanmerkings maak, dat hulle sê dinge lyk lalik en as hier nie opgetree word nie, gaan hulle lewens in gevaar wees.

Van die manne wat ...? — Van die manne wat daar gestaan het.

Jy het nie gehoor of een van hulle dalk terloops gesê het "Nou moet ons skiet", of so-iets nie? — Nee.

So, as daar sulke getuienis is, weet jy nie vanwaar dit afkomstig is nie? — Nee, dan weet ek nie.

Behalwe dit, was die manne onder deeglike dissipline, volgens jou mening, of was hulle onder beheer uit? — Hulle was onder deeglike dissipline.

Het hulle in die linie bly staan soos dit opgestel is? — Hulle het in die linie bly staan soos dit opgestel was.

Nee lank het die skietery plaasgevind, volgens jou mening? — Ongeveer twintig sekondes.

Hoeveel ondervinding het jy van skiet met 'n groot

— geweer —

geweer? --- Ek het baie ondervinding.

Ek praat nou van 'n .303. Wat was die gewere wat hulle gehad het? --- Dit was .303.

Jy sê ontrent twintig sekondes? --- Ontrent twintig sekondes.

Hoeveel skote sou jy sê 'n mens kan skiet in twintig sekondes? --- As jy nie noodlikheid ondervind, dat 'n patroon nie vassteek of so-lies van die sand nie, op die uiterste ag na tien. Maar daar is gewoonlik die noodlikheid - jy kry dit gereeld, dat 'n patroon vassteek.

DIE VOORSITTER: Hoeveel is daar in die magasyn? --- In die magasyn is ongeveer vyftien. Ek is nie definitief seker nie. Ek is nie presies seker hoeveel daar in die magasyn is nie. Dit sou in elk geval onmoontlik wees, as jy 'n magasyn leeggeskiet het, om dit in twintig sekondes weer vol te maak en nog verdere skote af te skiet.

VERMOOR HERVAZ: Jy het nie geskiet nie? --- Ek het nie geskiet nie.

Het jy die reaksie van die skare Bantoes gesien? --- Ja.

Jy het gekyk na hulle, toe die skote afgevuur word? --- Ja.

Wat was hulle reaksie? --- Die voorstes het ongespring en probeer weghardloop, die wat heel voor gestaan het. Anders het nog gedruk en nader te kom. Terwyl die skietery nou aan die gang was, het hulle uitmekaar gespat. Dit was aan die begin van die skietery dat die voorstes probeer onspring het, en die ander, agterstes, het nog aangestem. Maar toe hulle besef

dat op hulle gevuur word, toe het hulle opgehou.

Sou daar, volgens jou mening, goeie rede bestaan het vir die lengte van tyd wat hulle aangehou het met skiet? — Ja.

Waarom is jy dit? — Hulle het geskiet totdat hulle sien dat die skare het skrik op die lyf en dat hulle definitief van plan is om nou te vlug. Sedra daardie toestand gekom het, het die skietery opgehou.

DIE VOORSITTER: Het hulle self opgehou, of was daar enige bevel? — Ek het gehoor kol. Pienaar het bevel gegee dat die vuur moet gestaak word.

VERHOOR HERVAT: Waar was hy toe by die bevel gegee het? — Kol. Pienaar was by die linie, naby die groot ingang-hek.

Voor die linie, of agter die linie? — Hy het net so agter hulle gestaan.

Was daar andere ook wat geskree het "Stop skiet", of so-iets? — Daar was 'n luitenant gewees. Ek het gehoor dat daar 'n luitenant - ek weet nie wie hy was nie; dat hy ook, nadat kol. Pienaar die bevel gegee het, ook die bevel gegee het om te stop.

Het die heel eerste skote wat afgegaan het, het die skare wat toe veer gestaan het, onmiddellik ongespring, of wat was die posisie? — Hulle het nie onmiddellik ongespring nie, want hulle het blykbaar nie onmiddellik besef wat aangegaan nie. Maar nadat van hulle geval het - dit was ongeveer twee of drie sekondes - toe het hulle begin onspring. Maar die ander van agter het nog gestaan.

Hoe lank was die linie ontrent? — Die linie was

— ongeveer —

ongeveer 50 na 75 treë.

En die skare aan die Westekant - het die hele Westekant, so lank die draad is, vol gestaan van Bantoes? —Ja.

Hoe lank is die draad? — Die draad is ongeveer 100 treë.

Kon jy enige poging sien om in die lug te skiet, eers? — Nee; dit sou geen doel gedien het nie. Toen daardie tyd was dit 'n geval dat die skare ons lankal sou oorrampel het.

DIE VOORSITTER: In elk geval, jy sê daar was nie eers 'n sarsie die lug in, of die grond in geskiet nie? — Nee.

VERHOOR HERVAT: Hoeveel van die stangewere het geskiet - almal? — Sover ek weet, het almal geskiet. Dit is moeilik vir my om te sê. Ek het nie die stangewere nagegaan, na die skietery nie.

Daarna ...

DIE VOORSITTER: Ek weet nie of u die vraag kan antwoord nie, maar teen watter snelheid voor die stangewere waaktes u gewapen is? —Nee, ek weet nie.

VERHOOR HERVAT: Ek dink jy kan riskies dit beantwoord: Ek verstaan - dit kan later deur meer deskundige getuies bevestig word - dit kan gestel word om een skoot te skiet? —Ja.

Kan dit ook gestel word om, by voorbeeld, ontrout 25 skote te skiet? —Ja; dit kan gestel word om een, enkele skoot te skiet.

Maar jou oer sal seker vir jou vertel of hy agternekaar geskiet het, en of hy enkel skote geskiet het? —

— Dit —

Dit is moeilik om te sê, want daar is heelwat vuur-
wapens wat terselfdertyd geskiet het. Jy kan nie
sê of dit die stengewere was wat geskiet het, en of
dit miskien 'n .303 is wat geskiet het nie.

Toe die skietery opgehou het, wat was die toe-
stand daar? --- Daar het baie Bantoes en -vroues
in die straat gelê. Ander het weggehardloop, verskil-
lende strate op gehardloop. Van die wat daar gelê het,
het weer opgespring, ook weggehardloop, en andere het
bly lê. Baie van hulle was deur hulle makkers onge-
hardloop terwyl hulle naderhand toe op vlieg is.

En wat is gedoen ontrent die beseerdes? --- Ek
het na buite gegaan, ^{na} die wat daar op die grond gelê het.
Ek het na almal gegaan en gekyk. Party was dood, party
was beseer. Ek kon nie een kan nie. Die beseerdes
is per ambulans na die hospitaal vervoer, en die dooies
na die Staatslykhuus.

Hooveel van die Polisie het aandag geskenk aan
die Naturrelle wat daar gemaak het? --- Baie het
aandag geskenk. Ek kan nie sê hooveel daar was nie,
maar baie het aandag geskenk - ontrent almal wat teen-
woordig was, het aandag geskenk.

Was daar enige verwund gewees en beseerdes te
behandel? --- Daar was geen verwund gewees nie.

Wat het julle werklik gedoen ontrent hulle? ---
Ons het die ambulansse ontbied. Die ambulansse het hulle
onmiddellik vervoer, en dit was seker op die uiterste
tien minute, toe was hulle almal verwyder na die hospitaal.

Is dit nou van die beseerdes, of ...? --- Die
beseerdes. Die beseerdes het eerste aandag gekry, en
daarna die dooies.

Hoe lank is jy het dit getuig, outrent? ---
Ongeveer tien minute, toe die ambulansse opgedaag het,
toe is hulle almal verwyder.

Hoeveel ambulansse het opgedaag? --- Daar was vier
of vyf ambulansse. Ek kan nie presies sê nie.

Almal binne tien minute? --- Ja, hulle het agter
mekaar gekom.

Hoeveel beserings was daar, min of meer? As jy
nie die getal presies weet nie, kan jy na skatting sê?
--- Ek kan nie sê hoeveel beserings daar presies was
nie. Ek het getal ongeveer vyftig wat gelyk het.
Van hulle was beseer, en van hulle dood. Ek sal nie
kan sê hoeveel beseer was, en hoeveel dood nie.

As daar heelwat meer as dit beserings was, dink
u dan dat die ander mense weggehardloop het? --- Ja,
na die verval het daar beserings vanuit huise gekom,
wat weggehardloop het.

Wat het julle gedoen outrent beserings, behalwe
en hulle in die ambulansse te laat? --- Ons het probeer
hulle gemaklik maak, en so aan, tot die ambulans
opdaag.

Dink u daar was enigeiets meer wat julle kon doen?
--- Ons kon niks verder daar doen nie, aangesien ons
geen eerstehulpsuitrusting daar gehad het waarmee ons
kon behandel nie. Ons het geen verbands gehad nie,
ons het niks gehad nie. Al wat ons kon doen, was en
hulle maar gemaklik te maak tot tyd en wyl hulle na
die hospitaal vervoer is.

Het julle met ambulansse gebruik vir die verwydering

van die besoerdes? --- Die ambulansse is gebruik vir die verwydering van die besoerdes, en ons het vragmotors gebruik vir die verwydering van die deesies.

DIE VOORSITTER: Sersant, ek wou net graag vir u gevra het: U sê die skare het toe teruggeval, nadat u hierdie sarsie op hulle geskiet het. Het hulle bloot teruggeval en weer gaan staan, of het hulle toe heeltemal in die lokasie in verdwyn? ---Hulle het heeltemal weggehardloop.

Hulle het nie weer elders gaan stelling inneem nie? --- Nee.

VERHOOR HENVAT: Kom jy deur enigiets vasstel wat die rede was vir die saakens, daar? --- Voorheen was daar opstokery gewees; daar was pamflette versprei dat Bantoes moes na 'n sekere Polisiestasie gaan wat aangewys sou word, en hulle moes hulle bewysboeke by die huis laat en dan na die Polisie gaan en vra dat hulle gearresteer word, hulle het nie bewysboeke nie.

Wat was die vroegste datum dat jy daarvan bewus geword het? --- Ongeveer 'n maand voor die voorval het ek die eerste inligting gekry.

Ja, maar van die datum? --- Die datum - dit was nie lank nie; ongeveer 'n week, dat dit die 21e sou wees. Hulle het ook nie gesê watter Polisiestasie dit sou wees, of dit Sharpeville sou wees of neentlik die Vereeniging Polisiestasie sou wees nie.

Was daar hoegenaamd geen - van die tyd dat jy by die Polisiestasie gekom het, was daar geen samepraking tussen jou en iemand anders met lode van die skare nie? --- Die enigste samepraking wat daar was, was luit. Visser wat met die een leier, Solo, gespraak het.

--- Weet ---

Wet jy wat gesê was, daar? — Ek weet nie wat gesê was nie; ek was nie teenwoordig nie.

Het julle vir versterkings gevra, of het dit senuw gekom? — Ons het gevra vir versterkings.

Vanuit Sharpeville? — Ja.

Per telefoon? — Nee; die telefoens was Sondag-
nand, toe ek daar kom, nadat ek die berig gekry het
dat daar 'n skare bymekaar trek - toe ek op Sharpeville
kom, toe vind ek dat al die telefoens uit orde was.
Later is vasgestel dat dit afgesny was.

Wanneer was dit afgesny? — Dit moet wees
ongeveer 11-uur, of net na elf, Sondagnand. Dit was
net nadat hulle van Sharpeville af deurgebel het en
gerapperteer het dat die groepe bymekaar kom. Toe
het ons onmiddellik reggemaak en uitgegaan, en toe
ons op Sharpeville kom, was die telefoens gesny gewees.

DIE VOORSITTER: Praat u van u eie waarneming,
waar u sê die telefoens was afgesny? — Dit was dood
gewees. Ek het gehoor dat hulle sê.

Jy het nie self gesien waarom dit was dat die
telefoens dood was nie? — Nee.

VERHOOR HERVAT: Wat was jou gevoel gewees,
daardie tyd, omtrent die gevaar wat daar bestaan? —
Ek het gevoel dat ons in definitiewe groot gevaar
verkeer. Die skare was dreigend, oproerig, gewoes,
en die geringste - die toestand was ontplofbaar gewoes,
en die geringste dingetjie wat kom gebeur het, sou
gemaak het dat die skare ons aanval het, en ons was
net 'n paar daar gewoes; ons het geen hoop gehad
en teen hulle op te staan nie. Ons was in definitiewe
gevaar daar gewoes.

GEEN VERDERE VRAE NIE.

CROSS-EXAMINED BY MR. KENTRIDGE: Sergt. Grebler, what is your experience in the Police? For how many years have you been a member of the Force?—Just over fifteen years.

Before that, did you have any military experience? — Nee, ek het geen militêre ondervinding nie.

And how long have you held the rank of sergeant? — Sedert 1951 - vier-tien jaar, nou.

What is the population of the Sharpeville location? — Ongeveer 36,000.

Is that men, women and children? — Ja.

36,000 men, women and children live in Sharpeville? — Ja.

And let's make it clear for the record. It is a location for whom? — Vir die Bantoes.

You have indicated that according to your estimate, at the time when the shooting took place, there were 15,000 there. Is that correct? — Dit is reg.

That would be very nearly half of the total population? — Ja.

Of course, there may have been fewer than 15,000? — Dit is moontlik dat daar minder kan gewees het; daar kan moontlik 'n bietjie meer gewees het.

But you certainly would not estimate it at much above 15,000? — Ek sou dit skat tussen 15,000 en 20,000.

At the time after the aeroplanes flew over - you remember, that was about 11.40? — Ja.

You say the crowd continued to grow. The aeroplanes flew over for several minutes, and you said

at about the time that the aeroplanes stopped, that is about midday, there were about 10,000? --- Dit is reg.

Could it have been more? --- Dit kon meer gewees het.

Would you say 10,000 to 15,000? --- Dit kon meer gewees het.

More than 10,000, perhaps? --- Ja, dit kon meentlik meer gewees het.

DIE VOORSITTER: Minder? --- Dit kon meentlik minder ook gewees het, ja.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Could it have been 15,000, at 12 o'clock? --- Nee, dit kon nie soveel gewees het nie.

But between 10,000 and 15,000? --- Ongeveer 10,000. Ek sou nie e8 tussen 10,000 en 15,000 nie; ongeveer 10,000. Dit kon 'n bietjie meer gewees het, dit kon 'n bietjie minder gewees het.

At the time of the shooting, I take it there could not have been 30,000? --- Nee, daar was nie 30,000 gewees nie.

There could not have been 40,000? --- Nee.

If anyone said there were 40,000, would that be possible? --- Dit is onmoontlik. Dan moes daar duisende van ander plekke af gekom het, want die bevolking is nie soveel in Sharpeville nie.

If someone said that there were 40,000 natives marching on the Police Station at Sharpeville at the time of the shooting, that would be absolute nonsense? --- Ja, nee, dit is nie waar nie.

DIE VOORSITTER: Het u enige rede gehad om te dink

achagou
dat Bantoes van elders die lokasie binnegekom het by daardie geleentheid? — Nee, ek het geen rede om dit te dink of te glo nie, want al die distrikte in die omgewing het ook optogte gehad, en ek sien nie waarom sou van hulle Bantoes dan na Sharpeville gekom het, en aan hierdie optog deel te neem nie.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Have you ever given the estimate that there were 40,000 people? — Nee, ek het dit nooit gedoen nie.

So you never thought there were 40,000? — Nee.

And you say it would be absolute nonsense, to say there were 40,000? — Nee; daar was definitief nie 40,000 nie.

You see, I am putting it to you, because yesterday the Minister for External Affairs told the Press that there were 40,000 Natives marching on the Police Station at Sharpeville. According to you, that was absolute nonsense? — Yes.

But surely, he must have got it from a Police Officer? — Ek weet nie waar hy dit vandaan gekry het nie.

Have you heard any other Police Officer estimate that crowd at 40,000? — Ek het niemand gehoor wat dit geskat het op 40,000 nie.

Now, Sergeant, I would like you to identify some of the Officers who you said were present. Now, there was Col. Pienaar? — Ja.

Who is he? — Hy was die waarnemende Adjunk-Kommissaris van die Afdeling Witwatersrand ten tye van hierdie voerval.

— Acting —

Acting Assistant Commissioner for the whole of the Witwatersrand? — Deputy Commissioner.

That is a very high position? — Ja.

And he is in the uniformed Police? — Ja.

Was he wearing uniform that day? — Ja.

Then you also mentioned Col. Prinsloo? — Ja.

Who is Col. Prinsloo? — Kol. Prinsloo is hoof van die Veiligheidstak van die Unie.

The head of the Security Branch, sometimes called the Special Branch? For the whole of the Union? — Ja.

Did he stay there? — Ek weet nie hoe lank hy daar gebly het, en wanneer hy weg is nie.

Was he there during the shooting? — Hy was daar gewees.

And Col. Spengler; who is he? — Hy is die hoof van die Veiligheidstak in Johannesburg, Witwatersrand Afdeling.

In Johannesburg only, or for the whole of the Witwatersrand? — Die hele Witwatersrand.

So, all these must, as Colonels, be very experienced Officers? — Ja.

You told us where Col. Pienaar was during the shooting. You said he was a little way behind the line. Where was Col. Prinsloo? — Ek weet nie waar hy was nie. Ek het nie opgemerk waar hy was nie. Dieselfde geld vir kol. Spengler. Ek weet nie waar hy was nie.

At the time when Col. Spangler made this arrest which you speak of, do you suggest that at that time the crowd was aggressive, when he made these arrests?

--- Ja.

Were they in an excitable mood? --- Halle was optandig gewees, en dreigend gewees.

They were threatening? --- Ja.

And unruly? --- Ja.

From your knowledge of crowds of Africans, would you have said that they were in a very excitable mood?

--- Ja.

Would you have thought they were in a mood where it was safe to provoke them? --- Dit sou nie raadzaam gewees het en moelikheid het halle te soek nie.

It would not have been wise to try and create difficulties with them, or to look for trouble, because as you said yourself at the end of your evidence, you felt that the smallest thing could have caused the crowd to attack you? --- Ja.

Do you adhere to that? --- Ja.

Are you suggesting, Sergt. Grebler, that with the crowd obviously in that mood, an Officer as experienced as Col. Spangler, would have arrested three of their leaders in full sight of the crowd? --- Halle het oortree, en hy het halle gearresteer. Halle was binnekant die draad gewees.

What offense had they committed? --- Halle is gearresteer as leiers van die optog.

What was their offense? --- Ek weet nie waarvoor hy halle daar aangehou het nie; halle was later

--- aangehoi ---

aangekla.

Were these well-known people? — Hulle is welbekend.

Are you seriously suggesting that an officer of Col. Spengler's experience would have done anything so provocative at that stage as to arrest three leaders of the crowd, who were well-known to the Police? — Ek sal nie sê dat hy 'n verkeerde ding gedoen het nie; hy het sy plig uitgevoer.

Yes; I am not suggesting he did wrong, either. I am now suggesting that his estimate of the temper of the crowd must have been very different from yours? — Ek weet nie wat hy gedink het nie.

I am suggesting that a man of Col. Spengler's experience would never have carried out those arrests if the crowd had been in an excitable, aggressive sort of mood? — Ek weet nie wat hy gedink het nie.

DIE VOORSITTER: Hoe lank voor die skietery was die arrestasies gedoen? — Die eerste een was ongeveer 'n kwartier voor die skietery.

En die laaste een? — Die laaste een was 'n kwessie van onttrent twee minute; want dit was terwyl die skietery nog aan die gang was, dat die skare gestoom het met klippe.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: At what stage did this crowd first begin what you call a charge, towards the wire; after the first arrest or after the second arrest? — Ten tye van die derde arrestasie.

During the first arrest, did they get even more excited and aggressive? — Ja.

— And —

And during the second? — Dit was outrent dieselfde gewees as die eerste.

And consequently, when this third arrest was made, did you expect trouble? — Nee. Nie as gevolg van die arrestasie nie. Ek het moedigheid verwag, maar nie as gevolg van die arrestasie nie.

You see, you have indicated, Sergeant, that these men whom you have mentioned as the leaders, walking up and down in front of the wire, had been there for some hours? — Ja.

There was plenty of opportunity to arrest them earlier? — Dit sou baie onnys gewees het, want ons het slegs 'n paar man gehad. As die skare ons toe aangeval het, het ons geen hoop gehad nie. Dit is waarom ons hulle nie vroeër gearresteer het nie.

You mean, it would have been unwise to arrest them earlier, because it would have provoked the crowd into attacking you? — Ek sê nie dit nie. Ek sê dit sou onnys gewees het, ingeval die skare ons dan aangeval het. Dan sou ons onself nie kon verdedig het nie.

It was unwise to arrest them earlier, because there were so few of you? — Ja.

And the reason it was unwise, was not that you were too few to arrest one man, but it was unwise because of the possible reaction of the crowd? — Ja.

And do you think that a detective of Col. Spangler's experience would not have known that? — Ek weet nie wat hy weet, en wat hy nie weet nie.

I suggest that an Officer with Col. Spangler's seniority and experience, would not have carried out

— arrests —

arrests if he had any reason to think that the crowd was in an excitable or aggressive mood? --- Ek woot nie wat sy idee ten tye van die arrestasie was nie; hoe hy die saak ingesien het nie.

Is this perhaps a case where you have heard members of the uniformed Branch try to throw the blame on Col. Spangler for this shooting? --- Nee.

I would just like to get some clarification, sergeant, about this attack on the wire. The wire was never broken down? ---Nee, dit was nie heeltemal plat-getrap nie.

What form did this attack on the wire take? --- Die skare het vorentoe gestoom.

Do you mean they rushed forward? ---Ja.

At the wire? ---Ja.

To jump over it, or to push it? --- Hulle het dit somer engeleop.

Do you mean, they just ran towards it? ---Ja.

That is why you said they might have been pushed from behind? --- Almal het gehardleop. Dit is moontlik dat die ander van agter vinniger kon gestoot het, ook.

But I understand - I understood from you, sergeant; I can't recall whether it was in answer to the learned Commissioner or my learned friend, but I thought you said that from the beginning the crowd were right up against the wire, standing close to it? --- Hulle was teen die draad gewees.

Then how could they run at it? --- Hulle was teen die draad, en hulle het vorentoe gebear en die draad somer engedruk.

--- Well ---

Well, if they are right up against it and they go forward and the wire is pushed down, it surely obviously suggests that it was simply the pressure from behind? --- Daar was geen teken dat die wat voor was probeer terugkeer het om nie die draad om te druk nie. Hulle het saam met die hals ...

Do you think they just tried to act as a bulldozer? --- Dit is reg.

How high is this wire? --- Ongeveer 5 vt.

Five ft.? --- Vier na vyf voet.

Well, perhaps 3 ft. to 4 ft.? --- Nee, dit is definitief nie 3vt. nie.

Is it 4 ft.? --- Dit is 4 vt., of meer.

You said several people jumped over? --- Ja.

At an earlier stage? --- Ja.

You did not see a concerted effort to jump over? --- Nee.

What is the height of the gates? --- Hulle is dieselfde hoogte as die draad.

DIE VOORSITTER: Is dit 'n dubbel hek, of 'n enkel hek? --- 'n dubbel hek.

So dat voertuie daardoor kan gaan? --- Ja.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Sergeant, what did this wire fence look like when the shooting was all over? --- Dit het heeltemal skyns geld, party plekke tot 45°. Van die ysterpale was getuig gewees.

Is it still like that? --- Ja; dit is nog nie reggemak nie.

It has not been repaired? --- Nee.

--- Dit ---

Did you take any photographs of it? — Ek het nie fotografe geneem nie. Ek weet nie of daar fotografe geneem is nie.

DIE VOORSITTER: Volgens u herinnering, is die posisie vandag presies dieselfde soos dit was na die skietery op die 21e Maart? — Ja; dit is nog dieselfde.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: How far away from here is Sharpeville Police Station? — Ongeveer 4½ myl.

Is one entitled to visit the Police Station there? — Jy moet 'n permit van die Plaaslike Owerhede kry om die lokasie in te gaan. Daar is niks wat u verbied om die Polisie-stasie te besoek nie.

After the shooting had stopped you, I suppose, with other people, walked out of the Police premises, through the gate? — Ja.

In which direction did you go out; to the West, or the South? — Na die Weste-toe.

You don't remember how many bodies or injured people you saw lying on the ground on the West side, or were all these fifty on the West? — Al hierdie vyftig het ek aan die Westekant getel.

In the road, or across the road? — In die pad, op die sypaadjies, aan die ander kant van die straat.

- ADJOURNED: 1.00 p.m. -

- RESUMED: 2.40 p.m. -

JOHANNES LORENZIOUS GROBLER, still under oath:

CROSS-EXAMINATION BY MR. KENTRIDGE CONTINUED:
Sergeant, during the luncheon adjournment my learned

— friend —

friend and I inspected the Police Station at Sharpsville, and I want to put it to you that the wire fence which you have been speaking about is nowhere more than 10° out of the vertical? — Daardie draad was maklik 45° oor gedruk tydens die storm. Dit hang af hoe styf 'n draad gespan is. As jy 'n draad oor druk, sodra jy dit los kan dit weer tot 'n sekere mate terug.

I suggest it is obvious that that wire was not more than 5° to 10° out of the vertical? — Dit was ongeveer 45° en gedruk.

DIE VOORSITTER: Kyk, sergant, laat ons net heel verstaan. U sê die draad was oor gedruk tot 'n helling van 45°? — Ongeveer 45°, ja.

Maar was dit in die sin dat dit op daardie helling gebly het as die nense terugval? — Nee, as die nense terugval, kan die draad weer 'n ontjie terug.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: You see, before the adjournment you said clearly that after the shooting - not during; after the shooting, when things were clear, that wire was at an angle of 45° and you said it is the same today? — Ek het gesê tydens die storm het hulle dit oor gedruk tot ongeveer 45°.

I suggest you said it was after the shooting? — Tydens die storm.

Would you like that checked on the record? — Dit is wat ek gesê het.

— Anyway —

Anyway, we will check it. Are you seriously suggesting that if that wire had been bent over to 45°, it would come back up to 5° or 10°? — Ek het oek gesê dit was op party plakke 45° — nie die hele draad nie.

I suggest that at the maximum it was 10°? — Dit is nie; dit was meer as 10°.

And I suggest that the condition of the wire shows that on the face of it, it is the sort of condition in which you would see wire that a number of people had been leaning against? — Dit is net die storn dat hulle dit so oer gedruk het.

Well, we will come back to the storn. Just a few questions I would like to ask you about this crowd, because I am not quite sure if I have understood you correctly, sergeant, and there are a few things I would just like you to elaborate on a little. Let's get back to this time when the aeroplanes came over, between 11 and 12? — Ja?

Let's just take the West side. How deep was the crowd? — Die hele straat was toe gewees.

From what time would you say the crowd was like that? — Die skare het geleidelik aangegroei. Ek kan nie sê watter tyd dit so was nie.

But when those aeroplanes flew over, the crowd was filling the whole street? — Ja.

Was it right across to the fence on the other side of the road? — Die hele straat, was toe gewees.

And the pavements? — Ja.

On both sides? — Ja.

— Was —

Was it the same on the South side? — Die Suidekant ook.

As I understand you, the crowd, even before that time, even before the aircraft came over, was what you have described as "oproerig"? — Ja.

That is to say, unruly, tumultuous; was it in an aggressive mood? — Ja; hulle was definitief opstandig gewees.

And did that continue throughout? — Ja.

Was it not simply after the first arrest by Col. Spengler? — Nee. Lank voor die tyd al.

By "long before that", do you mean at least ...? — Vandat ek daar gekom het.

And did that apply only to the people who were right up against the wire? — Die hele skare; almal was oproerig.

Including those up against the wire? — Ja.

What makes you say they were aggressive? Is it simply that they were giving the "thumbs up" sign? — Hulle het die kleries in die lug gewaai, hulle vaiste vir ons gewys, ons nitgetart en vir ons geskree.

Well, let's just get it in detail. They were waving sticks, they were shaking their fists, they were screaming at you. Now, how did they provoke you? You say "hulle het ons nitgetart"? — Hulle het ons nitgetart deur op ons te skree en hulle vaiste vir ons te wys, oor die draad te spring, vaiste te wys en terug te spring.

Were there many women amongst this crowd? — Daar was vrouens ook, ja.

Some women? --- Daar was baie vrouens; heelwat vrouens.

And children? --- Kinders het ek ook gesien, maar nie veel nie.

Up against the fence, were there children? --- Daar was kinders gewes.

At this time - let's now go forward from the aeroplanes' time. About what time would you say that the shooting started? --- Ek sien as die skietery het ongeveer half-twee in die middag gebeur.

Well, let's take it say half-an-hour before that, say from 1 o'clock until 1.30 - in that period; how deep was the crowd then? Still right across the road? --- Ja.

Closely packed? --- Ja.

Did they go right round the fence, that is to say, the West side?

- SHORT ADJOURNMENT -

ON RESUMING:

JOHANNES LODWIGUS GROBLER, still under oath:

CROSS-EXAMINATION BY MR. KENTRIDGE CONTINUED:

Sergeant, we were talking about the crowd. We have been talking about the fence, but I won't take that any further as I understand there are some photographs available which will show the position.

I want to come, again, to the shooting. How long after the third arrest by Col. Spengler did the shooting start? --- Die skietery het begin terwyl

--- die ---

die steekery daar aan die gang was, terwyl kol. Spengler die arrestasies gemaak het.

Was Col. Spengler near the gate?— Hy was naby die draad.

You have told us about the line of Police facing West, along Zivane Street? —Ja.

Now, was there also a line facing South? — Nee, daar was nie.

What was facing South? — Ek weet nie wat aan die Suidekant was nie. Ek het nie daar sien nie. Vanwaar ek gestaan het, het ek nie sien wat aan die Suidekant was nie.

Well, now, just let's try and get the place where you stood. Were you standing on the West side? — Aan die Westekant - near aan die Noordkant.

What were you doing just before the shooting, and during the shooting? — Ek het niks spesifiek gedoen nie.

Did you have a gun? — Ek het 'n rewolwer gehad.

Did you shoot? — Nee, ek het nie geskiet nie.

So, you were not taking part in the shooting? — Nee, ek het nie geskiet nie.

You were standing a bit behind the men who were shooting? — Ja.

And you had a good view of what was happening? — Reg.

I want you to tell us the direction of fire? — Daar is in verskillende rigtings gevuur; daar is in 'n Westelike rigting gevuur, en daar is ook 'n paar skote Noord-Wes gevuur.

And was there any shooting to the North? --- Nie direk Noord nie.

And even North-East? --- Nee.

You say there was no shooting North-East? --- Nee.

The saracens, you say, did not fire? --- Nee.

Were there men in the saracens? --- Ja.

Were there men standing on top of saracens? ---
Hulle het nie heeltemal te-op hulle gestaan nie. Hulle was binne-in.

So people were not standing on top of saracens and shooting from the saracens? --- Nee.

If they had been, you would have seen them? ---
Ek sou hulle gesien het, ja.

And if there had been shooting direct to the North or even to the North-East, you would have seen that? --- Ek sou dit gesien het.

Did you notice any of those who had sten guns, loading their sten guns? --- Nee.

Re-loading, after firing? --- Nee.

A sten gun clip holds how many bullets? About 25? --- Ek het geen idee hoeveel nie.

Did you notice anyone putting in a new magazine into a rifle or a sten gun? --- Nee.

Did you notice anyone re-loading a revolver? --- Nee, ek het nie opgelet nie.

If they had been doing it, you would have seen some, at least? --- Ek sou gesien het, party mense gesien het as hulle dit gedoen het.

--- This ---

This use by Capt. Brunner - is it Capt. Brunner, or Lieut. Brunner? --- Kapt. Brunner.

He used a sort of loudspeaker? --- Ja.

That was also after the third arrest, was it? --- Nee, dit was voor die arrestasies.

Before any arrests? --- Dit was nadat diemee in gelid opgestel is.

DIE VOORSITTER: Was dit voor die eerste persoon gearresteer is, of daarna? --- Ek kan nie onthou nie; dit kan wese voordat die eerste persoon gearresteer is, dit kan niksien wese terwyl die eerste en tweede persone gearresteer was; ek kan nie presies onthou nie.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Sergeant, with regard to the activity of the crowd just before, during or just after these arrests by Col. Spangler, what was it - I am afraid I have not understood you. What was it that the crowd was doing? Did they continue to wave their fists? ---Ja.

Did they wave sticks? --- Ja. Hulle het voortgegaan.

And do you suggest that they were moving towards the fence? --- Ja.

Do you suggest they were trying to get over the fence? --- Ja.

So your suggestion is that it was an attack? --- Ja.

For how long was this attack on the fence continuing before the shooting started? --- Die skietery het onmiddellik begin, toe hulle die heining oor druk.

In the way you have described before? --- Ja.

You were in command of the Police Station, as Station Commander? --- Ja.

You still are? --- Ja.

As Station Commander, I take it you made a report of the incidents? --- Ek het nie 'n skriftelike rapport ingedien nie.

The incident of the shooting? --- Ek het nie 'n skriftelike rapport ingedien nie.

Did you enter an account of it in the station occurrence book? --- Nee, daar is niks aangeteken nie.

Have you made any written statement about it? --- Ek het 'n verklaring gemaak, ja.

To whom? --- Aan die speurders wat die saak ondersoek.

What case were the detectives investigating? --- Halle ondersoek 'n saak van openbare geweld.

Public violence against the people who were ...? --- Wat verantwoordelik was vir die geweldpleging.

Do you know who was arrested on a charge of public violence at Sharpeville? --- Daar is baie gearresteer. Ek kan hulle nie onthou nie.

Did you arrest any yourself? --- Ek persoonlik het niemand gearresteer nie.

How many were there of these people at Sharpeville Police Station, under arrest? --- Wanneer bedoel u nou?

On the 21st? --- Die eerste arrestasies was die oggend gemaak, maar die persone was nie by

--- Sharpeville ---

Sharpeville Polisieestasie nie; hulle was by Vereniging aangehou. Die eerste arrestasies wat by Sharpeville gemaak was, was die wat deur kol. Spengler gemaak was.

And after that, were there any others? --- Nie onmiddellik nie. Sedertdien is daar nog heelwat gearresteer.

Now, I don't want to pry into Police procedure, but what sort of people were arrested on a charge of public violence? You have told us that there was a crowd of up to 20,000. Were you - I take it you could not recognise all of them? --- Ek weet nie watter tipe van persoon gearresteer was nie, aangesien ek nie die saak ondersoek nie en ook nie die arrestasies gedoen het nie.

Have you been given any instructions with regard to the people who were in the crowd? ---Nee; ek het geen instruksies gekry nie.

Can you identify them? ---Nee.

I know these questions of time are difficult, but for how long before these arrests by Col. Spengler would you say that people were waving their sticks and shaking their fists? --- Ek het ongeveer 10-uur daar aangekom, en toe het dit al begin.

And it went on continuously from 10 o'clock? --- Ja.

NO FURTHER QUESTIONS.

MR. FLEWMAN: CROSS-EXAMINATION RESERVED.

HERVERHOOR DEUR MNR. GLASSER: Servant, sal u kyk na die foto van die draadhek (aan getuie oorkandig).

--- (Foto ---

Sharpeville Polisiestasie nie; hulle was by Vereniging aangehou. Die eerste arrestasies wat by Sharpeville gemaak was, was die wat deur kol. Spengler gemaak was.

And after that, were there any others? --- Nie onmiddellik nie. Sedertdien is daar nog heelwat gearresteer.

Now, I don't want to pry into Police procedure, but what sort of people were arrested on a charge of public violence? You have told us that there was a crowd of up to 20,000. Were you - I take it you could not recognise all of them? --- Ek weet nie watter tipe van persoon gearresteer was nie, aangesien ek nie die saak ondersoek nie en ook nie die arrestasies gedoen het nie.

Have you been given any instructions with regard to the people who were in the crowd? ---Nee; ek het geen instruksies gekry nie.

Can you identify them? ---Nee.

I know these questions of time are difficult, but for how long before these arrests by Col. Spengler would you say that people were waving their sticks and shaking their fists? --- Ek het ongeveer 10-uur daar aangekom, en toe het dit al begin.

And it went on continuously from 10 o'clock? --- Ja.

NO FURTHER QUESTIONS.

MR. FLETCHER: CROSS-EXAMINATION RESERVED.

HERVERHOOR DEUR MNR. GLAASSEN: Sersant, sal u kyk na die foto van die draadhek (aan getuie oorhandig).

--- (Foto ---

(Foto van Draadhek, Bewysstuk "A").

Soos u die toestand daar op die foto sien van die draadheining, is dit soos dit was voor die tyd, of soos dit was na die tyd, of wanneer is dit geneem? --- Na die tyd.

So u sê dat dit sy toestand was onmiddellik na die skare van die heining af weg is? --- Ja.

En sou u sê dat dit se ver oor gedruk was as wat dit hier vertoon, tydens die leuning teen die draad? --- Die heining was oor gedruk toe die skare gestaan het.

Ja, maar was dit net sover oorgedruk as wat dit nou is, of verder oor gedruk, of minder? --- Dit was verder oor gedruk, en toe die skare terug gestaan het, het die draad weer tot 'n sekere mate teruggekom.

Jy sê hierdie toestand is soos dit teruggekom het? --- Ja, daarna.

Sersant, hier is 'n klomp stokke, wat hier op die tafel lê? --- Dit is stokke en wapens wat daar opgetel is nadat die skare uitmekaar ghardloop het. Dit het voor in die straat gelê.

Hier is 'n blik met klippe, ook? --- Daardie klippe is op die grasperk opgetel, waar die Polisie in gelid opgestel was.

Binne die draadheining? --- Binne die draadheining.

Al hierdie - die blik met klippe? --- Al daardie klippe.

En hierdie wapens en stokke, ens.? --- Ek het soortgelyke wapens in die straat gesien lê nadat die skare uiteen ghardloop het, waar die skare bymekaar gedron

--- gestaan ---

gestaan het.

DIE VOORSITTER: Daar is 'n emmer vol klippe. Is dit al die klippe wat opgetel is, of is dit 'n aantal van die klippe wat opgetel is? — Dit is klippe wat ek gesien het, wat opgetel is. Ek weet nie of daar nog ander opgetel is nie. Dit is wat ek gesien het, wat opgetel is.

Die ander voorwerpe waarna verwys is, bestaan uit kieries en ysterstawe, pik, hamers, byl, sambroel en ook 'n knopkierie.

HERVERHOOR HERVAT: Mag ek met eers duidelikheid kry. Hierdie goed wat op die tafel lê, is dit al die wapens wat opgetel is, behalwe nou die klippe - binne en buitekant die terrein? — Ja.

Alles? — Ja.

Het julle nie die wat binne die terrein opgetel is, apart gehou van die wat buite opgetel is nie? — Ek weet nie presies van daardie wapens nie; ek weet net van die klippe. Ek het om die waarheid te sê, na die klippe gekyk. Ek dink daar is iemand anders, miskien, wat dié getuisme sal kan gee.

Waar is die goed in die tussentyd gehou? — Dit is daar by die Polisieestasie gehou.

By jou Polisieestasie? — Ja.

En wie het dit daar gemaak? — Die lede van die Polisie wat daar op diens was, het dit hynskaar gemaak en dit daar gebring, en ingehandig.

Was dit nie in jou bewaring gegee nie? — Dit was

J.L. GROBLER
HERVERHOOR.
FURTHER CROSS-
EXAMINATION.

in my bewaring gegee.

Was aan jou nie gesê watter binnekant opgetel is, en watter buitekant opgetel is nie? --- Nee.

Dan sal ek dit daar laat. Jy weet niks meer van die goed of nie; net dat dit aan jou oorhandig is? --- Ja.

Jy het gesien dat dit opgetel word? --- Ja.

Wat die klippe betref, kan u ons meer besonderhede gee daaroor? --- Die blik met klippe was binne die draadheining opgetel.

En aan jou oorhandig? --- En aan my oorhandig.

Dit is 'n 4-gelling blik? --- Ja.

Feitlik vol klippe? --- Ja.

(Blik met klippe, Bewysstuk 1).

GEEN VERDERE VRAE NIE.

DIE VOORSITTER: Sersant, verstaan ek die posisie reg, u dra persoonlike kennis alleen van daardie versameling klippe? --- Dit is reg.

Die ander voorwerpe ...? --- Was alge aan my oorhandig vir bewaring.

Was aan u oorhandig? --- Ja.

U weet nie waar dit gevind is nie? --- Dit is reg.

FURTHER CROSS-EXAMINED BY MR. KENTRIDGE: That tin of stones, Sergeant, includes a number of small stones, much smaller than the ones now visible? --- Ja; daar is verskillende groottes klippe, daar.

In the normal way, there are no stones within the fence of the Police Station? --- Nee, daar is nie.

--- With ---

With regard to the other objects before the Court, sticks, irons and hatchets, there are, all in all, about 25 objects before the Court? ---Ja.

And included amongst them are two coloured umbrellas - correct? --- Ja.

And a bicycle pump, apparently in working order? ---Ja.

And some of the iron objects are ordinary pieces of iron - some round, some flat? --- Ja.

Do you know how many stones there are in this tin? --- Nee, ek weet nie die getal nie.

Do you know who picked the stones up? --- Lede van die Polisie. Ek weet nie wie hulle is nie - hulle name nie.

Under your command? ---Onder my toesig.

When? --- Nadat ek van buitekant af teruggekom het.

How long after the shooting stopped? --- Omtrent vyf of ses minute.

On whose orders - yours? ---Ja.

Did Col. Pienaar have anything to do with it? --- Ek het hom toe nie daar gesien nie.

Why did you order them to be picked up? --- Omdat dit my plig is.

Why is it your duty to order them to be picked up? --- Dit is my plig.

With what object? --- Om te sien as bewysstukke, ingeval daar 'n ondersoek is, daarna.

Would it not have been evidence if you had left

them lying there so that senior officers could see them or so that independent Witnesses could see them, or so that someone could take a photograph? — Daar was baie offisiere gewees wat dit gesien het.

Would it not have been better to let an independent Witness come to see it lying there? — Daar was nie getuies beskikbaar gewees nie.

So that was done within six minutes? — Ongeveer ses minute na die skietery.

One of the first things you thought of? — Nadat ek van buitekant af teruggekem het.

Dead people lying outside, wounded people lying outside, and you pick up the stones? — Daar was lede van die Mag wat na die dooies en die verwondes ook toegesien het.

Sergeant, there is just one thing I would like to come back to. You said that you made a statement to the detectives investigating the case of public violence? — Ja.

Which detectives? — Ek dink kapt. v.d. Bergh.

Those are the detectives at present in Court, instructing my learned friend, Mr. Claassen? — Ja.

NO FURTHER QUESTIONS.

DIE VOORSITTER: Sersant, u het in u getuienie beskrywe van 'n tydperk toe van die Bantoes binne-in die perseel van die Polisieostasie was en die gehoor by tye tot stilte gemaak het, en dan hulle weer by wyse van tekens oorgehaal het en te skree en rumoerig te word? — Ja.

Dit is nog nie vir my duidelik watter tydperk dit was, toe dit gebeur het nie? — Dit het gebeur op verskillende tydperke; u kan maar sê, vanaf die tyd dat ek teen ongeveer 10-uur daar gekom het tot tyd en wyl die versterkings aangekom het. Die tyd dat hy hulle tot stilte gemaak het, is die tyd dat hy met hulle gepraat het, terwyl hy langs die draad op-en-af geloop het.

Onmiddellik voor die laaste arrestasie uitgevoer is, wat was die posisie toe gewees, wat die skare buite die terrein betref? — Toe was hulle baie oproerig gewees; hulle het baie lawaai gemaak.

Was daar toe enige tydperk van stilte gewees? — Nee; toe was daar nie 'n tydperk van stilte gewees nie, want toe was die twee leiers van hulle, wat hulle hanteer het, alreeds in hegtenis geneem. Toe het die skare saamkeer lawaai gemaak.

Het enige van die lede van die Polisionemag onderskeidelings geantwoord op die wittarting waarna u verwys het? — Nee; ek het nie een gehoor of gesien wat geantwoord het daarey nie.

U het nie gehoor, waar lede van die Nag niskien aanmerkings gemaak het oor die aantal Bantoes daar aanwesig nie? — Nee; daar was geen aanmerkings gemaak, wat ek gehoor het nie.

MR. KENTIDGE (THROUGH HIS LORDSHIP): Sergeant, when Col. Spangler made these arrests, were they on the inside of the gate? — Ja; twee was aan die binnekant van die hek.

And the third? — Die derde het ingekom. Hulle het die hek oopgemaak en klomp-klomp ingekom,

en dan weer uitgegaan.

And what happened to the gate? — Nee, ek kan nie onthou wat met die hek gebeur het, of dit weer toegemaak is en of dit oopgebly het nie.

Do you think the gate might have been open? — Dit kon oop gelant gewees het, en dit kon toegemaak gewees het; ek kan definitief nie sê nie.

But you say that the gate was open when the third arrest was made? — Ja, soos ek in my getuienis gesê het, hulle het die hek oopgemaak en dan het klompies van hulle ingehardloop gekom, vaiste gewys, arms geswaai en dan het hulle makkere hulle weer gaan haal en uitgevat, en weer die hek toegemaak. Dit het op verskillende tye gebeur.

When you say "hulle makkere", do you mean other Bantu, other Natives closed the gate? — Ja.

NO FURTHER QUESTIONS.

DIE VOORSITTER: Sersant, met betrekking tot Bewysstuk "A", dit dui die polisieposisie aan en 'n gedeelte van die omheinde terrein? — Dit is reg.

Die hek wat so pas na verwys is in u getuienis, word dit aangedui op hierdie foto? — Ja; dit is die hek wat u daar sien, links van die paal (getuie dui hek aan op foto).

Met ander woorde, daar is 'n dowwe streep op die foto wat blykbaar 'n pad aandui? — Daardie pad is die pad wat na binne, na die agterplaas lei.

Is dit die hek waar die arrestasie plaasgevind het? — Ja.

EDWARD GEORGE CAWOOD, beseig, verklaar:

VERHOOR DEUR MNR. GLASSEN: U is 'n kaptein in die Suid-Afrikaanse Polisie, gestasioneer te Vereeniging? — Reg.

As sulks, val die Sharpeville-lokasje ook in u gebied? — Ja.

Op die 18e Maart, het u enige rapport gekry in verband met Sharpeville? — Ja.

Watter tyd? — Ongeveer tussen 6 en 7 die aand.

Van wie het die verslag gekom? — Van luit. van Eeden; Hy het my gebel.

En wat het u daarna gedoen? — Ek is daarna met 'n klompie manne deur na Sharpeville-lokasje.

Omtrent watter tyd het u daar aangekom? — Seker meer of min 7-uur, in daardie koers.

Wat was die toestand wat u daar aangetref het? — Wel, op pad na die Polisie-stasie, het ek verby 'n bushalte daar gery, en by die bushalte was daar besonder baie Naturelle in die ontrek. Hulle het in sulke groepies daar rondgestaan, en so aan. Ek is toe vandaar weer deur na die Polisie-stasie, en daar het ek ser. Grobler aangetref.

Was hy toe al op diens? — Hy was daar gewes, ja.

Of het hy spesiaal gegaan? — Wel, ek kan nie se nie; maar hy was daar gewes, in elk geval.

En toe, wat het gebeur? — Hy het toe daar 'n rapport aan my gemaak, en 'n paar geskeurde en geseeltelik

— verbrade —

~~Mr. GAWOOD~~
~~1930~~

verbrande bewysboeke aan my getoon. Later het een
die speurder-konstabels ook daar aangekom met 'n paar
verskeurde en stukkende boeke. Speurder-sersant
Wessels en mr. Labuschagne het ook later daar aangekom.

Wie is mr. Labuschagne? — Hy is die lokasie
superintendent, van Sharpeville.

Ja? — Dit het my voorgekom asof daar so tussen
ses en tien verskillende boekies beskafig was, volgens
die hoeveelheid boekies wat daar gewees het. Die
boekies is gedeeltelik deur hulle aannekaar gesit, en
hulle kon, sover ek kan onthou, drie verskillende
nense identifiseer, volgens die stukke van die boeke.

As gevolg van dit, wat het u gedoen? — Hy het
die boekies almal in aparte koervertes gesit en besit
daarvan geneem, beslag daarop gelê. Ons het daar
aangehang en 'n bietjie rondgery, maar daar het
absoluut niks verder die aand gebeur nie en ek is
ongeveer 9-uur die aand daar weg.

Het u in die lokasie rondgery? — Ja; ek het
twee draaie gery, maar daar was niks gewees nie.

Tot ontrent 9-uur? — 9-uur, ja. Daar het niks
verder gebeur nie.

Non, die 20e, was u weer by Sharpeville gewees?
— Wel, die 20e was ek-ongeveer 11.20 die nag het ek
'n boodskap ontvang van die klagtekantoor af, en as
gevolg van die boodskap het ek eers na die Polisie-stasie
te Vereeniging gegaan, en vandaar is ek deur Sharpeville-
toe.

Wat was die klagte toe? — U meen, toe ek nog by
die huis was?

—Ja —

Ja? — Wel, hy het my gebel en gesê hy het 'n boodskap ontvang van Naturelle-sergant Samuel tot die effek dat daar drie groot groepe Naturelle rond beweeg in die lokasie. Volgens sers. Samuel was die groepe meer of min 100, 300 en 500 Naturelle. Halle het rond beweeg in die lokasie, daar, en mense geforseer om saam te neem. Halle het daar huise besoekig, en ook van die mense aangerand. Hy sê die rapport was, hulle maak die mense bymekaar in die lokasie. Ook verder het hy aan my gesê dat ...

Jy het toe gegaan en self gaan kyk? — Ek het eers na die Polisiestasie gegaan en 'n klompie mense daar gekry, en toe is ek self deur na Sharpeville Polisiestasie-toe.

Wat was die toestand toe? — Toe ek by Sharpeville Polisiestasie gekom, het ek eerstens gevind dat daar geen telefoniese verbinding is nie; al die telefoens daar, selfs die publieke telefoens in die onttrek van die Polisiestasie, was buite werking gewees. Voor die Polisiestasie het daar 'n klompie Naturelle-mense gesit. Ek het met hulle gepraat, hulle ondervra - en-so-en-so - en hulle storie was meer of min dieselfde, dat daar in verskeie dele van die lokasie Naturelle-mense rond beweeg wat gewapen is; hulle klop hulle op en dan, as hulle die huise nie oopmaak nie, dan breek hulle die huise oop, hulle forseer hulle om saam te gaan, neem die bewysbeskies en hulle maak die mense, sal ons sê, bymekaar in die lokasie.

Hoeveel Bantoes het u daar gevind? — Direk voor die Polisiestasie sou ek reken was daar tien gewees.

Wat het hulle daar gemaak? — Halle het gesê
— hulle —

hulle vrag Polisiestasië-toe. Hulle wou Polisie-
beskerming hê.

Het hulle daar gesit? --- Hulle het gesit, ja.

Was dit mans? --- Almal mans, ja.

Het hulle gekom met klagtes? ---Ja, hulle het
gekom met klagtes. Hulle het kom kla oor die mense.

Ja, en toe? --- Daar was ook van hulle wat aange-
rand was, wat vir my woude gewys het, vars woude.
Hulle het gesê hulle is aangerand deur die mense.

U het die woude gesien? --- Ek het die woude
gesien, ja. Daar het ons toe gehoor, vandaar, dat
daar geweldige rumoer in die lokasie is, en ons het
toe vandaar gegaan in die rigting waar die rumoer was.
Ons het daar in 'n sekere straat gekom - dit was meer
of min 12-uur die nag gewees. In die straat was daar
 baie kinders en vrouens in die straat, by die huise
gewees, en so aan. Ek het by die eerste huise stil
gehou en daar met hulle gepraat. Hulle het gekuil
en te here gegaan. Baie was histories. Hulle het
ook dieselfde storie gehad wat die Naturellemans gehad
het. Hulle het gesê "Die mense het hier gekom en ons
mans gevat; hulle is hier weg met ons mans". Hulle
het 'n rigting aangewys. Hulle was bang die mans
sou doodgemaak word en hulle vra ons toe en die mans
daar te gaan ontset, en hulle terugbring. Daar het
ek ook ^{van} twee verskillende Bantoevrouens vernem hulle
huise is beskadig, hulle deure is beskadig. Ek het
twee huise daar gesien wat se deure beskadig was.
Hulle het vir my gesê die huise is beskadig. Ek het
gesien die een se deur hang so skeef, en ek het nog een
gesien wat duidelik merke aan die deur gehad het, dit

hulle ving Polisiestasio-toe. Hulle wou Polisie-
beskerming hê.

Het hulle daar gesit? --- Hulle het gesit, ja.

Was dit mans? --- Almal mans, ja.

Het hulle gekom met klagtes? --- Ja, hulle het
gekom met klagtes. Hulle het kom kla oor die mense.

Ja, en toe? --- Daar was ook van hulle wat aange-
rand was, wat vir my woude gewys het, vars woude.
Hulle het gesê hulle is aangerand deur die mense.

U het die woude gesien? --- Ek het die woude
gesien, ja. Daar het ons toe gehoor, vandaar, dat
daar geweldige rumoer in die lokasie is, en ons het
toe vandaar gegaan in die rigting waar die rumoer was.
Ons het daar in 'n sekere straat gekom - dit was meer
of min 12-uur die nag gewees. In die straat was daar
 baie kinders en vrouens in die straat, by die huise
gewees, en so aan. Ek het by die eerste huise stil
gehou en daar met hulle gepraat. Hulle het gekuil
en te here gegaan. Baie was histories. Hulle het
ook dieselfde storie gehad wat die Naturellomans gehad
het. Hulle het gesê "Die mense het hier gekom en ons
mans gevat; hulle is hier weg met ons mans". Hulle
het 'n rigting aangewys. Hulle was bang die mans
sou doodgemaak word en hulle vra ons toe om die mans
daar te gaan ontset, en hulle terugbring. Daar het
ek ook/twee verskillende Bantoevrouens vernem hulle
huise is beskadig, hulle deure is beskadig. Ek het
twee huise daar gesien wat se deure beskadig was.
Hulle het vir my gesê die huise is beskadig. Ek het
gesien die een se deur hang so skeef, en ek het nog een
gesien wat duidelik merke aan die deur gehad het, dit

het so half oop gestaan en daar was krap- en slaanmerke aan die deur.

Maar was die beskadigings wat aan jou uitgewys was deur die Naturelle vrouens, as gedaan deur ...? — Die groep wat dan net nou weg is.

Deur wie was jy vergesel gewees? — Ek was vergesel, as ek name mag noem - ek was vergesel deur luit. Fourie, hoofkonstabel Heyl, sers. Grobler, sers. Scheepers, sers. Kotze, konst. Heyl, konst. Steenkamp....

Hoeweel entrent? — Ons was meer of min elf blankes - ons is vanhier, elf blankes en 22 Naturelle, vanaf Vereniging. By Sharpeville het ongeveer 15 Nie-blankes by ons aangesluit. Ons was meer of min elf blankes en 37 Nie-blankes.

Was julle te voet? — Ons het by ons gehad een landrover, 'n kar en een opraakwa.

Hoe was die manskappe gewapen? — Ons het almal pistole gehad, maar die sersante en konstabels het behalwe hulle pistole en knuppels elkeen 'n .303 geweer gehad. Ons het een stengeweer gehad, met patrone. Die mans het ook hulle knuppels by hulle gehad. Die Naturelle, van hier af, was elkeen gewapen met 'n kierie en 'n assegai. Die wat by Sharpeville aangesluit het, het ook kieries en assegais gehad. Ek kan nie sê of hulle elkeen 'n spesifieke kierie en assegai gehad het nie, maar hulle het ook kieries en assegais by hulle gehad.

Het julle nou as een groep geoperer in die lokasie? — In die lokasie, ja.

Julle het toe berig ontvang van die persone wat so te kere gegaan het. Het julle hulle aangetref in die lokasie? — Ons het toe in die rigting gegaan wat aan

aan ons aangedui was, en 'n paar honderd troë van daar het ons toe 'n hele groep Naturellekens gekry. Ek skat daar was meer of min honderd. Hulle het, soos ons gery het, aan die regterkant van die straat gewees. Party was op die systraat en hulle was versprei by verskillende huise, ook, aan die kant van die straat.

Wanneer jy sê hulle was versprei by verskillende huise, was hulle nogtans in die straat, of was hulle in die persele van die huise? ---In die persele van die huise. Party was in die persele van die huise gewees.

En toe julle nou daar aangekom het, wat het hulle gedoen? --- Toe ons daar aangekom het, het ons reg voor hulle stilgestaan, waar die meeste van hulle was. Daar het ons stilgestaan, en ek het uit die kar uitgeklim en ek het gevra wie die leier was. Niemand het vir my antwoord gegee nie. Ek het gevra, "Wat maak julle hier?" en niemand het vir my ook antwoord gegee nie. Intussen het dié wat by die huise gewees het, ook daar na ons-toe gekom, waar ons by die karre gewees het. Ek het toe vir hulle gesê - daar was 'n geweldige lawaai. Hulle het op fluitjies geblas en daar was geskree en hulle het baie te kere gegaan; vernameelik die fluitjies - dit was geweldig baie. Daar was 'n groot lawaai daar gewees. Ek het toe vir hulle gesê - die meeste was gewapen. Daar was tussen hulle ook Naturelle gewees wat nie wapens gedra het nie. Die Naturelle het toe tamlik saamgedrom, toe sê ek "Kyk, julle moet hierdie nense wat julle hier saam met julle neem, onmiddellik los, dat hulle teruggaan na hulle huise-toe. Julle wapens

en goed wat julle hier het, moet julle neerwit en julle moet teruggaan na julle huise-toe. Die huise wat julle hier breek - dit is onwettig, en ek versoek julle nou om uitmekaar te gaan en terug te gaan huis-toe".

DIE VOORSITTER: Watter taal het u gepraat? --- Afrikaans en Engels. Ek het ons eie landstaal gepraat, nie die Naturelletaal nie.

VERHOOR HERVAT: Dit was nie aan hulle vertolk nie? --- Nee; dit was nie vertolk nie.

Het hulle dit toe verstaan? --- O, ja; meeste van die jong Naturelle in die lokasies praat Afrikaans en Engels baie goed.

Van watter persone het u gepraat toe u gesê het hulle moet hulle laat loop? --- Die mense wat saam met hulle gewees het, wat nie wapens gehad het nie.

Het jy vermoed dat daardie persone wat nie wapens gehad het nie, met hulle saam geneem word? --- Saam geneem word, ja.

En die groep wat julle daar aangetref het, was daar vrouens ook by, of was dit net mans? --- Nee, dit was net mans gewees. Daar was geen vrouens of kinders by nie. Dit was net mans gewees.

En hoe sou jy hulle beskryf, wat ouderdom betref? --- Die meeste jonges. Die wat gewapen was en kieres gehad het en so aan, was feitlik almal jonges gewees.

Tussen watter ouderdomme, sou u sê? --- O, so van agtien na 24/25.

Het hulle aan enige klas of groep behoort, wat jy

--- kan ---

kan identifiseer, of nie? Of kan jy net sê dat dit jong Naturelle was? --- Nee, ek kan net sê hulle was jong Naturelle gewees.

Hulle het geen wapen of teken of iets van die aard gehad nie? --- Nee. Daar was wat lapel-etikette aan hulle bandjies gehad het.

Ek dink ons het nou sover gekom as die eerste groep wat u teëgekom het? --- Ek mag net sê dat op pad na die Polisie-stasie het ons twee groepe verbygery, maar ek was bekommerd oor die Polisie-stasie gewees en ek het net eenvoudig die twee groepe verbygery. Hulle was in Secise-straat gewees. Ek het hulle net verbygery. Ek het nie by hulle stilgehou nie, maar net eenvoudig verbygery.

U het nou-nou uitnekaar uit gejaag. Het u enige iets by hulle gekry wat u teruggeneem het - wapens, of so-iets? --- Ja. Toe hulle nie wou wapens neersit of uitnekaar gaan nie, het ek aan die kerele gesê hulle moet hulle ontwapen, die wapens by hulle wegneem. Daar het toe, met die wegneem van die wapens, skermutselinge en so aan gewees tussen die kerele; hulle het toe gestoel en te kere gegaan. Dit was donker gewees, in die nag, en ek het vir die kerele gesê die beste wat ons nou kan doen, is jaag hulle uitnekaar uit; trek knuppels en jaag hulle uitnekaar uit. Die kerele het hulle uitnekaar uit gejaag en daar is party daar geslaan. Daar is 'n paar houe geslaan, daar, en die wat ons in die hande kon kry het ons die kieres en yeters en goed van geneem en in die voertuig gegoel.

Al wat ek net wil vra, op hierdie vroeë stadium

--- wil ---

Griffith
the page?

wil vasstel: Het jy enige bewysstukke wat jy voor die Kommissie wil lê, wat daar gemeen is, op daardie tyd?

— Ja, van hierdie goed wat ek daar gemeen het, het ek in die voertuig gesit en ek het dit later by die Polisie-stasie gegee en gesê hulle moet dit inhandig. Op die oomblik is hoofkonstabel Paulsen in besit van hierdie dinge.

Dit het niks met u te doen, wat hier lê nie? — Wel, ek weet ongelukkig nie wat daardie is nie.

In elk geval, jy het dit aan 'n sekere persoon oerhandig, wat dit nog in bewaring het? — Ja; seker ek weet het spurdier hoofkonstabel Paulsen dit.

Wat het u toe verder gedoen? — Ons het toe ook 'n berig daar ontvang dat 'n bietjie verderaan daar 'n baie groot groep Naturelle was. Ons het toe 'n paar honderd tref gery, en daar kom ons toe — die eerste groep, verkeem my, was aan my linkerkant gewees. Ek het gesê regter — die eerste groep was aan my linkerkant gewees. Die tweede groep het ek aangetref op my regterkant. Daar was 'n groot stuk veld daar gewees, en op die stuk veld het ons 'n groot groep Naturelle, ek skat seker so 500, gesien. Hulle was ook feitlik — daardie was meer bewapen as die eerste groep. Hulle het meer wapens by hulle gehad. Hulle het beweeg af na 'n ry huise toe, oor die oep veld, in die rigting van 'n ry huise, daar. Ons het regoor hulle stilgehou en met hulle probeer praat, maar hulle het met fluitjies geblaas, geskree en so aan, en toe in die rigting van die huise gegaan. Ek het toe en die stuk oep veld gery en tussen hulle en die huise gegaan. Hulle het toe daar fluitjies geblaas en geskree, en vir 'n paar

— oomblikke —

oomblikke het dit vir my voorgekom asof hulle heel noontlik vir ons gaan aanval, daar. Dit was nag gewees en donker gewees, en ek het toe 'n .303 geneem en ek het daar voor my toe twee skote in die grond geskiet.

Watter tyd van die nag was dit, omtrent? —0, dit was net kort na 12-uur. Dit is moeilik om die tyd te sê, maar dit was net na 12-uur. Dit was die tweede groep, daardie. Ek het toe twee skote daar in die grond geskiet. Ek het dit om verskillende redes gedoen - nr. 1, hulle het nie gesien of ons vuurwapens by ons het nie, omdat dit nag gewees het, en ek wou die twee skote daar skiet sodat hulle kan besef dat ons is gewapen, die manne daar het vuurwapens by hulle, dat hulle dit kan weet. En ek het ook net 'n .303 daar geskiet, omdat dit 'n baie harder skoot maak as 'n gewone pistool; en ook, dit het 'n bietjie kritiek gelyk, op die oomblik. Dit het gelyk of hulle nader kom, en nadat ek die skote geskiet het, het hulle fluitjies geblaas en taamlik vinnig beweeg in 'n rigting waar ons daarna gekom het. Hulle het toe daar deur 'n stukkende plek in 'n hoë draad geklim. Ek ken die lokasie nie so goed nie, maar ek vermoed dit is 'n sportveld daardie. Hulle is daardeur, in 'n oop stuk grond, weer. Ons het toe 'n draai gery en toe gekom waar hulle weer by mekaar gekom het. Ek het gesê hulle moet uitmekaar gaan, huistoe gaan, en een van hulle het geskree, "Ons hou 'n meeting". Ek weet nie wie dit was nie. In elk geval, hulle was almal gewapen en ons was nie baie gewees nie, en die kârels was weer beveel om hulle uitmekaar te

jaag en hulle wapens van hulle af weg te neem. Ons het toe so gedoen, hulle daar uitmekaar gejaag, en die wapens wat ons kon kry, het ons toe ook daar geneem en in die voertuig gegooi. Van toe af het ons in die lokasie rondgery, en gedurig groepe opgebreek. Party groepe, as ons net stilstou hardloop hulle weg. Ander groepe noes ons geweld mee gebruik, om hulle uitmekaar te kry. Ek kan nie presies sê hoeveel groepe ons opgebreek het nie, maar twee-uur die môre het ek 'n rapport ontvang dat daar 'n vergadering is, meer of min ten Suide van die Polisiestasie. Ek is toe daarheen.

Net voor jy daar kom, laat ons net 'n bietjie meer besonderheid kry omtrent hierdie groepe. Wat jy ons vertel het van die eerste groep, omtrent die onderdon van die groep en die wapens en so aan - geld dit ook vir dié groepe, of was daar 'n ondersheid? --- Nee; al ondersheid wat ek sou sê daar was, was net die tweede groep. Die tweede groep het ek nie by huise gekry nie. Dit was al ondersheid. Al die ander groepe was meer of min dieselfde. Hulle het orals by die huise beweeg, meer of min dieselfde onderdon en ek sou sê daar was nie ondersheid nie. Party was net groter as ander groepe. Party groepe was klein, meer of min 50 man, en party groepe was tussen 400 en 500, sou ek sê.

Was hulle ook uitgesprei langs die strate? ---
Orals uitgesprei langs die strate.

Die verskillende groepe? --- Ja; orals.

Hoeveel sulke groepe het jy omtrent gekry? --- Ek het meer of min tot 3-uur die môre - na ons 'n paar groepe uitmekaar gejaag het, het ek gesien hier is 'n geweldige groot ding, en ons het toe gesê "Van nou af

--- moet ---

moet ons probeer onthou hoeveel groepe daar was". Behalwe die tweede groep en die vergadering, kan ek onthou dat ons vyftien sulke groepe opgebreek het.

Vyftien sulkes? --- Vyftien sulkes, ja - wat ons opgebreek het.

Was dit in verskillende strate? --- Ja, dit was; dit was feitlik oor die hele lokasie gewees, maar daar was meer, sover ek kan onthou, in die Suide van die lokasie. Maar dit was orals in die lokasie gewees - orals.

Het jy enige besondere indruk gekry van die aktiwiteite van die groepe? --- My indruk was gewees dat hulle probeer al die Naturellenans wat in die lokasie is, uit hulle huise jaag en hulle probeer al die mense op dieselfde plek bymekaar bring.

Kaptein, hier is 'n klomp stokke; miskien kan ons dit later tel - stokke en kieries en hout, yeters. Sou u dit kan identifiseer as die goed wat julle afgeneem het? --- Dit is soortgelyk.

(Stokke, kieries en hout, Bewysstuk 2).

nou nog ontrent die groepe wat jy daar teëgekomen het: Was daar enige persone wat jy positief kon vasstel, wat gedwing was om saam te gaan met die groepe? --- Ek kan nie name noem nie, maar daar was orals Naturelle; na die ding verby is gaan hulle terug. Dan vra ons "Wat maak julle hierse?" dan sê hulle "Nee, die mense het vir ons hier gebring; die mense het gesê ons moet saam kom". Ons het orals in die lokasie mense aangetref, Bantoes aangetref, wat gesê het die mense het hulle gedwing om saam te kom; en het sodra ons die groep opgebreek het, dan gaan hulle weer terug.

--- Was ---

Was daar enige Polisie onder hulle? — Daar was een geval wat nog onder my aandag gebring was. Daar was 'n Bantoe Polisiekanstabel gewees. Ek ken hom nie. Ek verstaan hy werk by die lykhuus op Vereeniging.

Nouja, jy het gekom by die groot skare wat jy sê, wat gelyk het of hulle vergadering hou? — Ja; dit was 2-uur gewees. Ek het 'n rapport ontvang daar is 'n groot vergadering in die lokasie, en ek is daarheen. Dit was op 'n oop stuk grond gewees en ek het die kar se ligte gedraai dat die ligte op die mense skyn. Ek het toe daar gesien, meer of min 1,500 Bantoesmans bymekaar, daar op die oop stuk grond. Ek het nader gery tot feitlik by hulle, uitgeklim en toe het een Bantoesman na my gekom. Ek het gesê "Ek groot jou" of so-iets van die aard. Ek onthou ek het hulle gegroet. Ek het gesê "Ek groot julle; wat maak julle hier; wie is julle leier?" Hierdie Bantoesman het by my gekom en gesê "Hy naam is Thomas More; ek is die leier". Ek vra toe, "Wat maak jy hierse?" en hy het vir my gesê "Ek hou hier 'n vergadering".

DIE VOORSITTER: Watter taal is toe gebruik? — Ons het Afrikaans of Engels gepraat; ons het nie die Bantoes taal gepraat nie.

Kan jy onthou of dit Afrikaans, of Engels was? — Ek het Engels met hom gepraat. Intussen het mr. Labuschagne, die superintendent, met meer mense ook aangesluit by ons. Mr. Labuschagne was by my gewees. Toe vra ek vir hom of hy permissie het om vergadering te hou, toe sê hy nee; hy het in Engels gepraat. Hy sê toe, "I have applied for permission; I haven't received a reply yet". Toe vra ek vir mr. Labuschagne

wat die posisie is, en hy sê toe vir my Thomas More het gevra om vergadering te hou maar hy het nog nie permissie om vergadering te hou nie. Die Bantoes daar was feitlik almal gewapen gewees. Hulle het hulle stokke en kieres so (dui aan) omhoog gehou. Aan hulle kleredrag was dit ook duidelik, hulle het nie die drag aan gehad wat 'n Naturel normaalweg aan het as hy by voorbeeld na 'n kerk-toe gaan nie. Hulle het nie hulle Sondagpakke aan gehad nie. Hulle het almal maar ou klere aangetrek. Ek het aan hom toe gesê hy het nie permissie om vergadering hier te hou nie, en die vergadering wat hy hier hou moet onmiddellik gestaak word, en sy nense moet huistoe gaan. Ek het aan hom gesê ek gee vir hom vyf minute tyd, dan moet sy nense trap, hierse, of ek sal geweld gebruik. Hy wou toe daarop met my argumenteer en so aan, maar ek sê toe vir hom "Man, ek wil niks weet nie; jy kan 'n vergadering eenvoudig nie hier hou nie. Die lokasie is in rep en roer; dinge is baie verkeerd hier, en jy moet nou onmiddellik gaan". Hy het daar geargumenteer, en ek het hom kans gegee en so-en-so, en toe sê ek, "Jy kan dit net nie doen nie". Toe sê hy hy gaan met sy nense praat. In die tussentyd het hulle op gekom, die Bantoes, tot feitlik twee of drie tref van ons af, vanwaar ons gewees het. Hy het toe teruggegaan na die Bantoes, en toe hy so tussen hulle inkom, het hy sy hande so opgesteek, en so gemaak (dui aan).

Met ander woorde, hy het hulle gewink om nader te kom? --- Ja; hy het sy rug na my-toe gedraai en tussen die eerste paar gestaan en toe sê gemaak (dui aan, arms omhoog, winkend). Ek weet nie wat hy daarby bedoel het nie. Ek kon net aflei dat hy ...

VERHOOR HERVAT: Wat was die reaksie daarop? — Die reaksie — wel, hulle het toe vinnig nader gekom. Daar was fluitjies geblaas, 'n groot lawaai, en ek het die kerele toe gesê hulle moet hulle daar stormloop en uitmekaar uit ja, wat ons toe ook gedoen het.

Het julle hulle toe stormgeleop met die knuppels? — Met knuppels uitmekaar uit gejaag. Nadat ons hulle uitmekaar uit gejaag het — u weet, jy kan nooit veel jais in die hande kry nie, want die oomblik dat die manne nader storm, hardloop hulle; hulle geoi die kieries neer en hulle hardloop weg. Maar daar is toe van voor af twee skote van die Naturrelle se kant af op ons geskiet — net nadat hulle uitmekaar is, van voor af. Ek het in daardie rigting gery, maar as ek nader kom hardloop hulle weg, en ek kon nie iemand sien, of wie daar geskiet het nie.

Maar kan jy seker wees dat dit nie van jou manne was nie? — Nee, my manne — elke keer wanneer ons nou uit gewese het uit die voertuie, het ek seker gemaak; nee, dit was nie van my manne nie. Daar is geen twyfel nie.

Is niemand beseer nie? — Daar is niemand van ons beseer nie.

Vandaar, waarheen het jy gegaan? — Wel, ons het toe gedurig naar patrolleer, deur die lokasie; in die lokasie groepe opgebreek, en so aan. Daar was van toe af, na 2-uur — dit was net of hulle baie meer aggressief was as veer die tyd. Van toe af het hulle ons nie jais aangeval nie; hulle wou net oervoedig nie hulle wapens laat ontneem nie. Na 2-uur het hulle meer aggressief geword. Eankeer hier in Secise-straat, net toe ons afdin, het hulle ons daar onder die klippe gesteek — baie gesoi, daar. Ons

het hulle uitnekaar gejaag. Hulle het die straat op gehardloop en die manne wat hulle agtervolg het, het hulle weer onder die klippe gesteek, daar.

Wanneer jy sê hulle het aggressief geword, wat bedoel jy? — Wel, meer of min tot 2-uur toe het hulle ons nie aangeval of met klippe gegooi nie, maar na 2-uur het hulle ons met klippe gegooi. Dit is waarom ek sê hulle was meer aggressief gewees. Daar was twee gevalle waar hulle ons met klippe besteek het, waar ons uit die voertuig was, en eenkeer het ons daar verby 'n skoolgebou gegaan; daar het jy 'n oop stuk grond, en daar was ons geweldig met klippe besteek terwyl ons in die voertuig gewees het. Harde houe het op die voertuig geval. Ek het aan die ander kant stilgehou en ek het uitgeklim en gekyk, en ek het duike in die voertuig gesien. Sers. Scheepers, wat een van die kere was, het ook gekla, voor dit al, dat hy deur 'n klip getref was. Hy het tamlik seer gekry op sy skouer.

Het jy gereken dat daar 'n aanval op julle mag geskied, of was dit nie so erg nie? — O, ja. Dit was ...

Hoe goed ken jy werklik die Bantoe, kaptein? — Wel, ek het feitlik saam met hulle groot geword, en die afgelope ses jaar was ek in die swart kolle gestasioneer, op Kliptown, Moreka, Orlando. Ek het die Polisie-stasie op Meadowlands geopen, en did plekke. Die afgelope ses jaar het ek alles deurgebring in die swart kolle, waar daar suiper, ek dink, 680,000 Naturelle is.

DIE VOORSITTER: J sê u het saam met hulle groot geword; waar het u ...? — Ek het op 'n plaas groot geword. Ons het altyd plaasvalk ook aangehou.

Kan jy hulle taal praat? --- Ek kan gebroke Zulu praat; ek kan die *fana kalo* en gebroke Zulu praat.

VERHOOR HERVAT: Hoe lank is u al op die Rand? --- 24 jaar; ek het al my diens op die Rand - 24 jaar.

Behalwe nou die twee skote waarvan u vroeër gepraat het, wat u in die grond geskiet het, was daar verdere skote geskiet? --- Nie van ons kant nie. Behalwe die twee skote was dit al skote wat daar geskiet was, want ek wou niemand toelaat om te skiet nie.

En van hulle kant, was daar ook net die twee skote? --- Net die twee skote.

Het julle die sterkte wat julle gehad het, bly behou die hele nag, of het julle versterkings by gekry? --- Gedurende die nag het daar 'n paar man van Vanderbijl by gekom - net 'n paar; ek weet nie hoeveel nie. Maar ongeveer 3-uur die more het maj. van Zyl opgetoeg met versterkings.

Sal u aan ons vertel wat daarna gebeur het? --- Wel, maj. van Zyl het ongeveer 3-uur daar gekom, maar net kort voordat hy daar gekom het, het ons rond gery en ons het toe nie meer groepe teëgekam nie. Ons het toe in twee verdeel; hy het die Suidelike gedeelte geneem, en ek die Noordelike gedeelte van die lokasie. Ons het toe gepatrolleer en alles was stil gewees. Ons het nie meer groepe teëgekam nie. Ons het orals 'n klomp Bantoes teëgekam en as ons vra wat maak hulle, dan sê hulle "Nee, ons is van die mensse wat hulle saangeneem het, en ons is op pad huis toe, nou". Maar dit was betreklik stil gewees, behalwe die mensse op die strate, tot 5-uur

die mōre. Om 5-ur die mōre, meer of min vanaf 5-ur, het die fietsryers met hulle fietse begin werk-toe gaan, en van die Bantoes het ook gekom na die twee busstoppe in die lokasie. Ons het verwag daar sou busse kom. Ons het navraag gedoen maar aan ons was gesê dat daar geen busbestuurders beskikbaar was nie. Ons het selfs vir Grobler, die vorige getuie, met 'n vangwa gestuur na huise waar bestuurders woon, maar hulle was eenvoudig nie by die huise gencee nie. Die gevolg is, vanaf 5-ur het die Bantoes meer en meer geword by die twee busstoppe, en baie het fietse gencee en werk-toe beweeg. Ons het geen groepe gesien nie, maar van toe af was daar gedurig rapporte ontvang van Bantoes wat op pad uit was, dat hulle gegooi was, onder die klippe gesteek was en aangerand was deur klein klompies Naturelle, met 'n paar by mekaar.

Is dit nou persone wat op pad was werk-toe? --- Op pad was werk-toe, ja. Ons het ook by die busstoppe gedurig - dan kry ons Naturelle wat wegstap van die busstoppe af, dan vra ons aan hulle "Naar hoekom loop julle weg, wat gaan nou aan?" Toe sê hulle "Nee, die mense daar by die busstoppe/^{sê hulle}kyk vir ons, hulle sien wie ons is, en as ons werk-toe gaan, sal hulle, as ons terugkom vandag, met ons afreken". As gevolg hiervan het ek toe by die twee busstoppe manne gecos met vangwaens en toe die groepe nog verder verdeel in klein groepies, verstaan aan die heel onderste gedeelte van die hoofstraat. Daar het ek spesiaal 'n klompie manne gehad, want dit was waar die meeste fietsryers aangerand was. Hulle het daar gepatrolleer, en die mense het baie, baie meer aangegroei in die hoofstraat, sodat daar naderhand duisende en duisende daar om ons saamgedrom

het.

Waar? --- In Seciso-straat; dit is die hoofstraat, deur na Vereeniging-toe. Meer of min net kort voor 7-uur, is maj. van Eyl en ek gon-gou deur na Vereeniging Polisie-stasie. Intussen het daar rapporte gekom dat die Naturelle op Evaton geweldig saadron, en ook by die twee verskillende lokasies op Vanderbijlpark. Luit. Fourie en luit. van Zeden, wat saam met ons was, is toe alreeds weg na hierdie twee plekke gewees. Ons het toe hier na Vereeniging-toe gekom om te hoor wat die toestand was, en het ook met kol. Pienaar gepraat. Daar was 'n boodskap om hom dadelik te bel. Ek het net 'n paar minute hier vertoef, toe is ek weer terug na die lokasie-toe. Ek was plus/minus, om 25 minute weg gewees van die lokasie af. Toe ek daar terugkom, toe vind ek dat al die patrollies teruggetrek het. Hulle was toe hier by die Munisipale kantore, hier naby die biersaal. Daar was 'n geweldige groot saadronning van Naturelle al daaringe - die hele straat, en in die omtrek was daar net een massa Naturelle. Toe was hulle gemeng.

Hoe ver is dit nou van die ingang van die lokasie? --- Dit is by die ingang, by die Munisipale kantore. Die manne het in 'n linie oor die pad, daar gestaan, en ek sou skat in die onmiddellike nabyheid was meer of min 7,000 Naturelle gewees. Hulle was toe gemeng. Dit was nie meer slegs mans gewees nie. Daar was mans, vrouens en kinders gewees.

In dit nou die eerste keer dat jy vrouens en kinders ook gesien het in die lokasie, daardie dag? --- Dat hulle so saangedron het, ja. Hulle het vroeg die more al saangekom daar by die bushaltes, na 5-uur. Ek het

toe teruggekom, daar, en ek het geskat dat daar meer of min in die nabyheid van daardie plek, daar, ongeveer 7,000 siele was, altesaam. Baie was gewapen, en hulle het geskree, "Afrika!" geroep, uitdagend gewees. Mr. Labuschagne, die lokaal superintendant, het my daar gewys hope klippe wat daar ook bynaam gebring was. Ek het twee hope klippe daar gesien in die pad, wat daar op 'n hoop gegooi was. Hulle het ook meer af gekom van bo af, na die plek-toe. Nog meer Naturelle het gedurigdeur daarheen beweeg. Hulle wou niemand laat deurgaans soeken-toe nie, en daar is ook 'n motorkar daar stukkend gegooi, net net my aankoms, daar.

Aan wie het dit behoort? — Aan 'n Naturellesman. Ek weet nie; maar daar is 'n Naturellesman se kar daar beskadig.

Het jy die gooiery daar gesien? — Nee; net toe ek daar kom toe sê hulle vir my daar was 'n gooiery gewees. Ek het probeer die massa terugdruk, maar dit was uiters moeilik gewees. Hulle het gesê, "Ons sal julle doodmaak", en "Skiet ons", en al daardie soort van dinge. Ek het toe 'n kar gou deur gestuur na Vereniging Polisieostasie en ek het toe tien traangasboune hier laat haal. Die traangas het daar aangekom, maar in die tussentyd het ek hulle al teruggedruk tot verby die hek van die kompong; dit is nou ongeveer 50 of 60 treë dat ek hulle teruggedruk het van die kantoor af.

Hoe het jy dit ...? — Wel, die manne het maar gedruk en gedruk en gedruk, gesê "Gee pad, gee pad, gee pad" en so aan. Ons het nie geweld gebruik nie, en die voorstes het maar teruggestaan. Maar toe ons

verry die hek kon, kon ons nie verder gaan nie. Intussen het hulle daar - ongeveer 500 of 600 jong Bantoes het daar feitlik 'n soort van 'n regiment gevorm; hulle het op-en-af daar in Seeise-straat gemarsjeer, daar waar die duik is. Hulle het geskree en gesing, en fluitjies geblaas, en geweldig te kere gegaan. Die Naturelle het nog steeds aangegroei, en ek was toe bang gewees dat hulle naderhand tussen ons sal indruk. As hulle eers tussen ons indruk, sou dit 'n baie lelike ding afgegee het, en ek het toe van hierdie, vyf traangasbomme geneem en dit tussen die voorstes gegooi. Hierdie traanges het hulle toe 'n endjie weggedruk, en ons het toe ook 'n bietjie weggestaan hiernatoe. Toe was daar 'n gaping, meer of min, van 25 of 30 treë tussen ons. Hulle het in die tussentyd meer aangegroei. Ek skat net daarna was daar meer of min 10,000 Naturelle daar gewees.

Hog meer of min daar, by die Municipale kantore? --- Daar in die onmiddellike nabylheid, ja; dit was net anderkant die Municipale kantore. Maar die hele straat, sover ek kon sien, was net een massa mans, vrouens en kinders gewees - die hele straat. Maj. van Zyl het toe daar teruggekom vanaf Vereniging ...

Hoeveel man het jy toe by jou gehad? Hoeveel was julle? --- Ek praat 'n bietjie onder korreksie, maar dit was ekself daar gewees, ek sou sê omtrent twintig blankes en omtrent 36 of 37 nie-blankes. Ek het dit meer of min uitgerek.

Ja, dit maak nie saak nie. Wat van maj. van Zyl? --- Terwyl ons nog daar gestaan het, was ons feitlik aan die een kant van die streep gas, daar, en die

---Naturelle ---

Naturelle was aan die ander kant van die streep gas. Hulle het natuurlik in die tussentyd vir ons uitgetart en te kere gegaan, kleries geswaai en "Afrika!" geskree. Toe het maj. van Zyl daar gekom. Ek het hom toe gesê dat ek daar gas gegooi het en so aan. Hy het dit toe goed gedink dat ons hulle moet probeer verder wegdrak. Ons het om die gas gegaan. Party het deur die gas gestap en hulle so'n bietjie verder probeer terugdryf, maar ons kon nie meer as onttrent 30 treë vorder nie. Toe was die massa so dik, hulle wou nie verder beweeg nie. Ons het daar gestaan. Toe het daar 'n berig gekom dat 5,000 Naturelle Vanderbijlpark inmersjeer, en maj. van Zyl het gesê ek beter deurgaan Vanderbijlpark-toe en daar oorneem. In die posisie het ek hom toe daar gelaat, en ek is toe deur Vanderbijlpark-toe.

- VERDAAG: 4.25 n.m. -
tot 13 April 1960 om
10.00 v.m.
